

הפריצה הגדולה: מנחם בגין ב'תקופת ההמתנה'

אמיר גולדשטיין

שלושת השבועות שחלפו מיום העצמאות תשכ"ז עד פרוץ מלחמת ששת הימים, וכונו 'תקופת ההמתנה', היו מהאינטנסיביים ומהדרמטיים בקורות מדינת ישראל. בשנים האחרונות פורסמה ספרות מחקר ענפה המאירה באור חדש את אירועי אביב-קיץ 1967. החוקרים דנו בהתרחשויות המדיניות והפוליטיות בתקופת ההמתנה, כשהם מתבססים גם על מקורות חדשים ויותר מזה על פרספקטיבה חדשה של הדרך שהובילה למלחמת ששת הימים. במאמר זה אני מבקש להציב לראשונה במרכז הדיון את דרך פעולתו של בגין בתקופת ההמתנה ולהציע פרשנות מקיפה למהלכים שהובילו אותו, לראשונה, מספסלי האופוזיציה אל שולחן ממשלת ישראל. ההיסטוריונים דנו במעורבותו של בגין, מנהיג גח"ל (גוש חרות-ליברלים), במהלכים הפוליטיים שקדמו למלחמת ששת הימים ועמדו על המניעים הפטריוטיים שהנחו את עמדת גח"ל ובכללה את פנייתו של בגין ללוי אשכול לפנות את מקומו לדוד בן-גוריון.

כפי שאראה להלן, הדיון במחקר עמדתו ופעילותו של בגין התאפיין בהיעדרו של ההקשר ההיסטורי בין עמדתו של בגין בתקופת ההמתנה למצבו הפוליטי באביב 1967. במאמר זה אנסה לפרוס את ההקשרים הפוליטיים והאישיים שיש להם משקל רב בהבנת פעילותו של בגין בתקופת ההמתנה. אסקור בקצרה את המשבר הפנימי שפקד את גח"ל ואת תנועת החרות ב-1966, את תהליכי ההתקרבות בין גח"ל לרפ"י (רשימת פועלי ישראל) בראשית 1967 ואת מאמצי רפ"י, עוד טרם תקופת ההמתנה, להקים 'ממשלת חירום לאומי' ולהדיח את אשכול מראשות הממשלה. בהמשך המאמר אתמקד בעמדות שנקטו ראשי גח"ל במחצית השנייה של מאי ובשבוע הראשון של יוני ואבקש להראות את הקשר בינם ובין השפל שנקלע אליו הימין הציוני ובגין מנהיגו בעקבות האכזבה מתוצאותיה הדלות של גח"ל בשנתיים הראשונות לקיומה. לאחר שאדון בפעולות גח"ל

* המאמר מבוסס על פרק בעבודת הדוקטור שלי בחוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת חיפה: אמיר גולדשטיין, 'גח"ל בין משבר ללגיטימציה: "גוש חרות-ליברלים" 1965-1969', אוניברסיטת חיפה 2005.

ערב מלחמת ששת הימים אסיים בניתוח הגורמים ארוכי הטווח שהובילו את בגין מהמדרבן האופוזיציוני אל שולחן הממשלה.

ההקשר הראשון: משבר פוליטי ואישי

באביב 1967 היה בגין באחת מתקופות השפל הקשות ביותר בקריירה הפוליטית רוויית האכזבות שלו. מצבו האישי של בגין המנהיג, מצבה של תנועת החרות שייסד והנהיג שנים רבות ומצבו של גוש חרות-ליברלים, הגוף הפוליטי שהוקם באפריל 1965, היו ככי רע. המיזוג שנוצר, עם הקמת גח"ל, בין תנועת החרות לפלג הרוב של המפלגה הליברלית נראה כהישג פוליטי רב חשיבות של בגין. הצלחתו של בגין להביא לידי מיזוג הימין הלאומי והימין הבורגני, לאחר עשור של שיחות ומגעים כושלים, סימלה בעיני רבים את הסיכוי להקים אלטרנטיבה לשלטון המתמשך של מפא"י. אולם תוצאות הבחירות לכנסת השישית, שנערכו בסתיו 1965, הנחילו לגח"ל אכזבה עמוקה. רשימת גח"ל זכתה ב-26 מנדטים בלבד והשתרכה מרחק רב אחרי 'המערך' (של מפא"י ואחדות-העבודה) בראשות לוי אשכול. שמונה-עשר החודשים הראשונים לפעילותה של סיעת גח"ל בכנסת היו אפוא רוויי מתח ומשבר ושולבו בהם אף הרהורי פילוג (ראו להלן).

בשנת 1966 הגיעה תנועת החרות לנקודת השפל השנייה הקשה בתולדותיה.¹ ששת כשלונותיו של בגין במערכות הבחירות מאז הקמת המדינה ותחושת הקיפאון הפנימי שאחזה במפלגה הביאו לידי התגבשותה של אופוזיציה פנימית חזקה בתנועת החרות. שני החוגים המרכזיים, שכרתו ביניהם ברית פוליטית בראשית 1966, היו: ראשי הסדרות העובדים הלאומית (הע"ל) בהנהגתו של אליעזר שוסטק וחוגי הצעירים והסטודנטים. מבין הפעילים המרכזיים בחוגי הצעירים בלטו עקיבא נוף ויגאל כהן (לימים כהן אורגד), ולצדדם, אך לא מרכזי כמותם, הסטודנט אהוד אולמרט בן ה-21. החיבור בין חוגי הע"ל (בצירוף ותיקי הצה"ר [הציונים הרביזיוניסטים] הקרובים אליהם) לצעירים לא היה טבעי. לכך דרוש היה מנהיג פוליטי דינמי המסוגל ללכד סביבו את הקבוצות האופוזיציוניות השונות בתנועת החרות. שמואל תמיר, עורך דין בעל מוניטין וגיבור של מאבקים אנטי-ממסדיים, התאים בדיוק לתפקיד זה. תמיר חזר לפעילות בתנועת החרות בראשית 1964, לאחר שנים של יריבות מרה עם בגין. בגין, שהתעלה מעל המשקעים, שיבץ את תמיר במקום בכיר:

1. בשנת 1951 נקלעה תנועת החרות לשפל עמוק, שהחל כבר במהלך כהונתה של האספה המכוננת ובא לידי ביטוי בתוצאות הבחירות לכנסת השנייה, שבהן זכתה 'חרות' לרמת ייצוג נמוכה בתולדותיה (שמונה מנדטים). ראו: יחיעם ויץ, הצעד הראשון בדרך לכס השלטון: תנועת החרות 1949-1955 (טרם פורסם). אני מבקש להודות לפרופ' ויץ על שהעמיד לרשותי את כתב היד.

השביעי ברשימת מועמדי 'חרות' לכנסת (14 ברשימת גח"ל). יחסו של בגין לתמיר היה חם. הוא העתיר עליו שבחים ואף רמז כי בעתיד אולי יוכל לראות בו את יורשו.² האופוריה ביחסי בגין-תמיר התנפצה במהלך הוועידה השמינית של תנועת החרות. הוועידה, שהתכנסה בכפר המכביה בסוף יוני 1966, היתה הטראומתית בתולדות 'חרות'.³ כבר במהלך ההצבעות הראשונות בוועידה התברר כי האופוזיציה הפנימית בהנהגת תמיר זכתה ברוב גדול במוסדות הוועידה. מקורבי בגין הוותיקים ספגו מפלה ונדמה היה כי הם איבדו כל אחיזה בתנועת החרות. בגין הבין את גודל נצחונה של האופוזיציה במפלגתו ואת כוונתה לרחוק אותו למעמד סמלי של נשיא המפלגה, בעוד הניהול המעשי של התנועה יעבור לידי תמיר ובעלי-כריתו. ביום השלישי לוועידה הודיע על התפטרותו מהנהגת תנועת החרות. הודעתו של בגין הפתיעה ועוררה סערה ופעילים רבים ביקשו שיחזור בו מהתפטרותו, בעודם מפנים את זעמם לעבר ראשי האופוזיציה הפנימית.⁴

במשך שמונה חודשים התנהלה תנועת החרות ללא מנהיגותו של בגין. יוחנן בדר, יושב-ראש מרכז התנועה, שימש מנהיג המפלגה בפועל ונאלץ לנווט את תנועת החרות במהלך המשבר הפנימי שפקד אותה. לאחר סיום הוועידה השמינית הוסיפו להיות ב'חרות' שני מחנות שנאבקו ביניהם על השליטה במוסדות המפלגה. העיתונות שימשה במה קבועה להשמצות הדדיות בין ההנהגה הוותיקה לאופוזיציה הפנימית, שקראה לעצמה 'הגוש החופשי'. התנועה הידרדרה ואיבדה את לכידותה הארגונית. 'חרות' עמדה בסכנת התפוררות גם בגלל חסרונו של הגורם שליכד אותה לאורך השנים – מנהיגותו של מנחם בגין. בעלי התפקידים בתנועה, על אף היותם חברי כנסת ותיקים ובעלי ניסיון ציבורי רב, חסרו את הכריזמה וההשפעה על פעילי התנועה וחבריה. מעמדו הייחודי וסמכותו המוסרית של בגין בתנועה הקשו על בדר, על יעקב מרדור ועל שותפיהם להיכנס לנעליו.

שנת 1966 היתה אפוא אחת השנים הקשות ביותר במנהיגותו של בגין. בגין, שהצליח שנים רבות קודם לכן לבסס את מעמדו כיוורשו של זאב ז'בוטינסקי והמבטא הבלעדי של מורשת האצ"ל, מצא את עצמו בקיץ 1966 מול פיצול מחודש בתוך 'המשפחה הלוחמת'. במאבקו נגד מנהיגותו 'הרודנית' של בגין בתנועה זכה תמיר לתמיכה פומבית מובהקת מעמיחי פייגלין ('גידדי'), קצין המבצעים המיתולוגי של האצ"ל. המאבק איים לנפץ את הדימוי ההרמוני של המשפחה הלוחמת, שעל טיפוחו שקד בגין שנים ארוכות. כלפי חוץ הקפיד בגין לייצב את תנועת החרות ולהציג את פרישתו כמהלך מתוכנן והכרחי מבחינה אישית (כפי שעשה בימי המשבר הראשון). תמיר כתב בזכרונותיו כי בגין הוריד 12 קילוגרם ממשקלו וכי לאחת משיבות המרכז הגיע 'חיזור, כחוש וחלוש [...]' נתמך בידי

2. בעניין זה ראו לדוגמה: משה מייזלס, מבן-גוריון עד פרס: פירוים מן המטבחים הפוליטיים, תל-אביב 2000, עמ' 30.
3. על אירועי הוועידה השמינית ומשמעותה בתולדות תנועת החרות ראו: גולדשטיין, 'גח"ל בין משבר ללגיטימציה'.
4. עמוס איילון, 'להתפטר ולכבוש את ההר?', הארץ, 30 ביוני 1966.

בנו'.⁵ ארכיונו האישי של בגין מעיד על פניות רבות שהגיעו אליו במהלך חודשי הקיץ והסתיו של 1966, ובהן הזמנות לסניפי התנועה ולמוסדותיה השונים. בגין השיב ריקם את פני כל הפונים.⁶ כמו כן נאלץ להשיב בעיתונות ובמכתבים פרטיים למקורביו על ההשמצות שהפנתה נגדו האופוזיציה הפנימית.⁷ במכתב לכדר הודיע בגין על התפטרותו גם מחברותו במרכז המפלגה.⁸ בדר ואריה בן-אליעזר הצליחו אמנם להניא את בגין מלפרוש כליל מהחיים הפוליטיים, אך נראה כי העימות החריף בתוך תנועת החרות היה קשה מנשוא בעבורו. בגין חזר להנהיג את התנועה בסוף פברואר 1967, רק לאחר שבית-הדין התנועתי החליט להשעות את תמיר מתנועת החרות.⁹ בגין קיווה לבודד את תמיר משותפיו לאופוזיציה, אך נאלץ להתמודד גם עם פרישתם של שוסטק ואברהם טיאר, שחברו לתמיר. שלושת ראשי האופוזיציה הפנימית בתנועת החרות ביקשו להכריז על עצמם בתור חטיבה עצמאית (שלישית) בתוך גח"ל, מהלך שיצר טלטלה עזה.

המפלגה הליברלית, שותפתה של תנועת החרות בגח"ל, ליוותה מקרוב את חודשי המשבר ב'חרות' ונאלצה להתמודד עם השלכותיו על הגוש המשותף. במובנים רבים קפאה פעילותה של גח"ל מקיץ 1966 עד מרס 1967. בחודשים שהחריפו המיתון הכלכלי והייאוש בקרב הציבור התקשתה גח"ל לממש את יומרתה להפוך אם לא לאלטרנטיבה בפועל אזי לכל הפחות לאופוזיציה תקיפה. ככל שחלפו השבועות וגדל הקרע הפנימי ב'חרות' כן גברו ספקותיהם של יוסף ספיר ואלימלך רימלט באשר לטעם שבשמירת המסגרת של גח"ל. מטרת הברית הפוליטית שנכרתה בין הליברלים ל'חרות' היתה לרכו כוחות לצבירת עוצמה פוליטית מול מפא"י, והנה עתה עמדה סיעת גח"ל לאבד שלושה חברי כנסת, דבר שעלול היה לגרום לשחיקת כוחה המועט ממילא. ספיר ורימלט התנגדו

5. שמואל תמיר, בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה, ב, תל-אביב 2002, עמ' 1338.
6. בשלב מסוים נעשה שימוש בדגם מוכן מראש של תשובה: 'ידיד יקר, קבל נא את תודתי על פנייתך המלבבת. לצערי לא אוכל להיענות לה, אך עצם הפנייה יקרה לי מאוד. בברכה, מנחם בגין', דגם של מכתב לסניפי תנועת החרות, 13 בספטמבר 1966, מכון ז'בוטינסקי בישראל (מזב"י) 11/2-205.
7. את המכתב החמור ביותר שלח תמיר לרב אריה לוי (רב האסירים), שהיה בעל מעמד מיתולוגי בתנועת החרות. במכתב כתב תמיר כי בגין עומד מאחורי מסע המכוון נגדו ומגיע לדרגה של שפיכות דמים ממש, עותק מצולם של המכתב בכתב יד, ראו: שם, 8/9-335.
8. בגין ליוחנן בדר, 24 ביולי 1966, שם. העובדות המסורות של מכון ז'בוטינסקי מצאו את המכתב ב-1999, 33 שנה לאחר שנכתב, בכיס מקטורנו של בן-אליעזר. אני מבקש להודות לאמירה שטרן, מנהלת מכון ז'בוטינסקי, על 'הפשרת' המכתב שהיה חסוי עד לפני זמן-מה ועל מסירת פרטי הסיפור שמאחוריו.
9. תמיר הועמד לדין בעקבות פרשת 'מכתב אמסטרדם'. חיים אמסטרדם, מקורבו של תמיר, שלח, ככל הנראה בתיאום עם תמיר, מכתב למערכת שפורסם בהארץ, 26 ביולי 1966. במכתב הוזהרו הקוראים מהיום שבו יעלה בגין לשלטון. להרחבה ראו: גולדשטיין, 'גח"ל בין משבר ללגיטימציה', עמ' 219 ואילך.

להרחקתם של תמיר, שוסטק וטיאר ודרשו להכיר בהם כחטיבה עצמאית שלישית בגוש. ראשי הליברלים איימו בפירוק המסגרת המשותפת. במחצית הראשונה של מרס 1967, בישיבה סגורה של הנהלת גח"ל, איימו ספיר ורימלט בפירוק גח"ל לאלתר.¹⁰ בשלב זה הועלתה האפשרות כי תקום מפלגת מרכז חדשה במקומה של גח"ל, שתכלול את המפלגה הליברלית, את רפ"י, את המפלגה הליברלית העצמאית ואת ראשי הגוש החופשי. ההצעה להקים מערך מרכזי קסמה לראשי הליברלים מכיוון שבתוכו יכלו הם להיות הדומיננטים (שלא כמו בגח"ל). יותר מזה, מערך כזה עשוי היה להיות שותף רצוי למפלגת המערך ולאפשר לליברלים לחזור לממשלה. את הפרישה מגח"ל מנעו כמה חברי כנסת בראשות יוסף סרלין וצבי צימרמן.¹¹ ספיר ורימלט נוכחו לדעת כי פרישה תפוג עוד את המפלגה הליברלית ונסוגו בהם מכוונתם.¹² התקבלה החלטה להישאר בגח"ל ולנסות לשקמה עם 'חרות'. באמצע אפריל 1967 נרמה היה אפוא כי המשבר הפנימי בגח"ל שכך. המוסדות המרכזיים של שתי החטיבות קיבלו החלטות המחייבות את המשך קיומה של גח"ל וקראו לפעול לחיזוקה.¹³ סכנת הפירוק המידי של הגוש חלפה, אך התחושה הקשה שליוותה את היחסים הפנימיים במפלגת הימין נותרה בעינה.

ההקשר השני: התקרבות בין גח"ל לרפ"י והקשר מבין-גוריון

כדי להבין את מהלכי תקופת ההמתנה יש להכיר את סוגיית היחסים בין שתי מפלגות האופוזיציה, גח"ל ורפ"י. סוגיה זו העסיקה את ראשי המפלגות ואת הפרשנים הפוליטיים כבר מהבחירות לכנסת השישית.

בשאלת שיתוף-הפעולה הפוליטי עם הימין התרוצצו ברפ"י שתי מגמות. שמעון פרס ומשה דיין הובילו קו פרגמטי ותמכו בחיזוק הדרגתי של שיתוף-הפעולה עם גח"ל כדי לנסות ולגבש 'ברית של מיעוטים' שתחתור לערער את שלטון המערך. פרס ודיין מצאו שפה משותפת עם המפלגה הליברלית בתחום מדיניות הפנים ובשאלת היחסים עם גרמניה, ושאו עידוד מתהליכי השינוי הפנימיים בתנועת החרות, שעמה חלקו דעות משותפות בתחום מדיניות החוץ והביטחון. מולם ניצב יוסף אלמוגי, ראש המחנה ההסדרותי ברפ"י, ששלל כל שיתוף-פעולה עם 'מפלגה בורגנית'.¹⁴

מצד אחד, רפ"י חששה שבהיותה מפלגה קטנה יחסית (עשרה חברי כנסת) יהיה לה תפקיד משני לצד מפלגת האופוזיציה הראשית גח"ל, וחשש זה דחף אותה לשיתוף-פעולה

10. מ' שמריהו, 'צמרת הליברלים מתכנסת הערב לדון בגורל גח"ל', מעריב, 15 במרס 1967.

11. צבי (נריק) צימרמן, בין פטיש הכנסת וסדן המפלגה, חיפה 1984, עמ' 155-156.

12. שם.

13. 'הליברלים הכריעו למען חיזוק גח"ל', היום, 20 באפריל 1967.

14. יוסף אלמוגי, בעובי הקורה, ירושלים 1980, עמ' 254-260.

פוליטי. מצד אחר, המשקעים ההיסטוריים הקשים בין בן-גוריון ונאמניו לבין בגין וחבריו חייבו את שני הצדדים לנקוט משנה זהירות בכל הקשור לנסיונות ההתקרבות ההדדיים. ואכן תהליך ההתקרבות בין גח"ל לרפ"י היה איטי וזהיר.

בעיצומה של מערכת הבחירות עוד הקפידו דוברי רפ"י להבהיר כי מוסיף ומתקיים הכלל 'בלי חרות ומק"י',¹⁵ אך מיד לאחר הבחירות נוצר סדק ראשון בחומה בין שתי המפלגות. שיתוף-הפעולה הראשון בין גח"ל לרפ"י היה בזירה המוניציפלית, עם הקמת קואליציה בראשות טדי קולק בירושלים. פרס ודיין ראו בצירוף זה הזדמנות לשבור את הטאבו הבן-גוריוני, לפחות בכל הקשור לרשויות המקומיות. הם יצרו הבחנה בין קואליציה עם גח"ל בממשלה לשיתוף-פעולה מוניציפלי, וקבעו כי זהו תנאי להגברת כושר התמרון של המפלגה.

בישיבה הראשונה בנושא זה אמנם הביע בן-גוריון עמדה השוללת קואליציה עם המערך מזה ועם 'חרות' מזה, אולם כעבור ארבעה ימים הודיע כי אינו פוסל את גח"ל במישור המקומי כי 'שם זה לא בגין'.¹⁶

השותפות הקואליציונית בירושלים, באשקלון וביישובים אחרים סימלה את ראשיתה של דינמיקה של התקרבות הדרגתית בין שתי המפלגות. עדות לנסיונות לחזק את שיתוף-הפעולה בין גח"ל לרפ"י, בחודשים הראשונים של 1966, היא פגישה בין תמיר לדיין. בפגישה ביקש דיין לבדוק אפשרות להקים גוש פוליטי משותף גח"ל-רפ"י, אלא שבגין לא היה מעוניין בשיתוף כזה וטען כי 'זו אשליה'. הם אינם רגילים להיות באופוזיציה. הם מפונקים'.¹⁷ לא חלף זמן רב וגם מנהיג גח"ל ביטא, לפחות פומבית, עמדה חיובית יותר. במהלך ועידת רפ"י, באמצע מאי 1966, הכריז דיין כי רפ"י תהיה מוכנה, בתנאים מסוימים, לשותפות קואליציונית עם גח"ל,¹⁸ ובגין גמל לו בהכרזה מקבילה בנאוומו בפתחת הוועידה השמינית של תנועת החרות, בסוף יוני 1966.¹⁹ מנהיג גח"ל היה מודע לרגשות שותפיו הליברלים וייתכן שגם לרגשות חברי 'חרות', כי הוא עצמו המכשול להתקרבות בין גח"ל לרפ"י וליצירת אלטרנטיבה ממשית למערך, ואכן כבר בנאום שנשא בוועידה השמינית זה היה אחד הטיעונים של בגין להתפטרותו.²⁰

15. ראו לדוגמה: 'זוהר סמילנסקי: בשום אופן לא נשב בממשלה עם בגין', ידיעות אחרונות, 16 בספטמבר 1965.

16. פרוטוקול ישיבת הוועדה המדינית של רפ"י, 4 בנובמבר ו-8 בנובמבר 1965, ארכיון מפלגת העבודה ע"ש משה שרת, בית ברל (אמ"ע) 34-1965-5-5.

17. תמיר, בן הארץ הזאת, עמ' 1316-1317. תמיר מציין גם הצעה של פרס לברית פוליטית, ראו גם: דברי פרס, פרוטוקול הוועדה המדינית של רפ"י, 7 ביולי 1966, אמ"ע 32-1965-5-5.

18. 'דיין: רפ"י מוכנה לקואליציה עם כל מפלגה שתסכים לארבעת עקרונותיה', הארץ, 19 במאי 1966.

19. נאום בגין בפתחת הוועידה השמינית של תנועת החרות, 26 ביוני 1966, מזב"י פ 20/10/10-20.

20. ראו ציטוט הרברים: 'יהושע אופיר, ספר העובד הלאומי, ב, שנות המדינה, תל-אביב 1983, עמ' 436.

כשנה לאחר הבחירות לכנסת השישית התהדק התיאום הפרלמנטרי בין גח"ל לרפ"י, ונציגייהם נפגשו לראשונה ב-14 בדצמבר 1966. הפגישה התקיימה בדרג הבכיר ביותר ועסקה בנושאים עקרוניים ובנהלים פרלמנטריים. בגין, בדר, ספיר ורימלט ייצגו את גח"ל, ואילו פרס, דיין, אלמוגי ומרדכי סורקיס ייצגו את רפ"י. המשתתפים החליטו להיפגש מדי שבוע ולקבוע 'קציני קישור' בין שתי הסיעות.²¹ אולם האפשרות להתקרבות בין גח"ל לרפ"י היתה תלויה, יותר מגורמים רבים אחרים, בעמדתו של בן-גוריון.

בראשית 1967 נוצרו תנאים פוליטיים להכרזה רשמית על רהביליטציה של תנועת החרות. בן-גוריון, שהתנגדותו לאשכול ולממשלת המערך גאתה ככל שחלף הזמן מאז הפסדו הצורב בבחירות, ניסה בחודשים הראשונים של 1967 לקדם רעיון של הקמת רשימה על-מפלגתית בעלת ארבעה עקרונות פוליטיים.²² בפברואר 1967, בבאר-שבע, נפגשו פעילי הוועד הציבורי לשינוי שיטת הבחירות. בן-גוריון קבע כי 'הפסילה של "חירות" להשתתף בממשלה כל השנים פגה כבר עם הצהרותיה של "חירות" לשלום, ולדעתיה הם כשרים עתה להשתתף בממשלה. בעבר התנגדתי לצירופה לממשלה בגלל הסיסמה של שלמות המולדת, שעלולה היתה להביא אז למלחמה'.²³

בן-גוריון היה זקוק לנימוק עקרוני על-מנת להסביר לציבור את התפנית שחלה ביחסו לתנועת החרות ולבגין. אין ספק כי הגורם שהביא לשינוי היה השפל הפוליטי החדש שנלקע אליו בעקבות הבחירות לכנסת השישית. בן-גוריון יצא למאבק חריף, אך כמעט חסר סיכוי, נגד ההגמוניה של מפא"י (המערך), שהוא עצמו פעל לביסוסה שנים רבות. בן-גוריון היה מודע לעוצמתו הפוליטית של המנגנון השלטוני, היה זקוק לשותפים וגם ער לעובדה שהסיכוי לקדם מהלכים נגד ממשלת אשכול קטן ביותר בלי גח"ל, שהיתה כאמור הסיעה הגדולה ביותר באופוזיציה. הוא גם הבין כי בלי בגין ראשי 'חרות' לא יחרגו משיתוף-פעולה פרלמנטרי, הכרחי בלבד, עם רפ"י.

לתפנית ביחסו של בן-גוריון לבגין ב-1967 יש לייחס גם את הרכיב הפסיכולוגי. במהלך שלוש השנים הקודמות היה אשכול לאויבו התורן.²⁴ תמורה זו יצרה אפשרויות חדשות בכל הקשור ליחסים עם בגין. המציאות הפוליטית שנשקפה מספסלי האופוזיציה נראתה שונה מזו שנשקפה משולחן הממשלה.

21. ישיבת הנהלת סיעת גח"ל, 25 בדצמבר 1966, מזב"י 26/2-2; 'פגישה בין נציגי גח"ל ורפ"י בכנסת', היום, 14 בדצמבר 1966; 'גח"ל ורפ"י דנות על שיתוף פרלמנטרי', למרחב, 15 בדצמבר 1966.

22. ארבעה העקרונות: שינוי שיטת הבחירות, מדיניות ביטחון מוסכמת, מדיניות מוסכמת לקידום העצמאות הכלכלית והבטחת חינוך תיכון חינום עד גיל 16, ראו: 'בן גוריון יוזם רשימה אל-מפלגתית לכנסת', הארץ, 5 בינואר 1967.

23. 'בן-גוריון: "חרות" כשרה עתה להשתתף בקואליציה', הארץ, 14 בפברואר 1967.

24. יחיעם ויץ, 'הפרידה מהאב-המייסד: פרישתו של בן-גוריון מראשות הממשלה ב-1963', בתוך: אניטה שפירא (עורכת), מדינה בדרך: החברה הישראלית בעשורים הראשונים, ירושלים, 2001, עמ' 105-106.

ההקשר השלישי: מעורבותו של פרס בהקמת ממשלת חירום

כאמור המשבר שפקד את גח"ל הפך אותה לאופוזיציה נרפית. סיעת רפ"י בלטה דווקא בחריפותה האופוזיציונית אף-על-פי שייצוגה בכנסת היה קטן בהרבה מזה של גח"ל. בן-גוריון וחבריו בלטו בפעילותם הלא-מרוסנת, בניגוד לקו הג'נטלמני והלוואלי שאפיין את בגין ותנועתו.²⁵ גם בנסיונות לרכז את הכוחות ממרכזה ומימינה של המפה הפוליטית לשמש אלטרנטיבה לשלטון היתה רפ"י הגורם המרכזי. פרס פעל בכמה כיוונים מקבילים. נוסף על מגעיו הקבועים עם ראשי גח"ל, שוחח גם עם גורמים במפד"ל כדי לעודדם לפרוש מהממשלה ולחבור לממשלה אלטרנטיבית בראשות בן-גוריון.²⁶

בינתיים התהדקו המגעים בין רפ"י לל"ע (ליברלים עצמאיים),²⁷ אשר ביטאה אי-שביעות רצון מהנעשה בממשלה. באפריל 1967 התקיימה פגישה בביתו של הלל זיידל. בפגישה השתתפו יצחק גולן, יצחק ארצי ויצחק ברקאי מל"ע, פרס, עמוס דגני וסורקיס מרפ"י, ונדונה בה האפשרות להקים סיעה משותפת לשתי המפלגות תוך כדי שמירה על קיומן העצמאי. כנראה בעקבות החלטת המפלגה הליברלית להישאר בגח"ל, החליט מזכ"ל רפ"י להתמקד בבניית הברית עם הליברלים העצמאיים, בתקווה למשוך אותם מחוץ לממשלה כחלק מהמאמץ להפלת אשכול. פרס קרא להקמת רשימה משותפת של רפ"י ול"ע, בעת שהתארח במעוז 'הנוער הציוני' תל יצחק, בראשית מאי 1967.²⁸

נראה שהאירועים הדרמטיים של תקופת ההמתנה טשטשו את המהלך המרוכז שעשתה רפ"י לערעור יציבות הממשלה ולהקמת 'ממשלת חירום' להצלת המדינה. מהלכו של בן-גוריון להקמת רשימה על-מפלגתית, הכשרה של תנועת החרות, התהדקות התיאום בין גח"ל לרפ"י, ובין רפ"י לשתיים מהשותפות בקואליציה – כל אלה היו חלק ממהלך מואץ שרקמו בן-גוריון ופרס באביב 1967.²⁹

המשבר הבטחוני והפסיכולוגי בתקופת ההמתנה יצר תנאים מצוינים בעבור רפ"י, שהיתה כאמור הגורם הפעיל באופוזיציה, לקדם את התוכנית שגובשה וכשלה זמן קצר קודם לכן. יוצא אפוא כי הפעולות להדחת אשכול ממשרד הביטחון ולהקמת ממשלת

25. אשכול העיר בישיבת ממשלה באביב 1967: 'אינני זוכר ממשלה שהיתה לה אופוזיציה כל-כך הרסנית, מרה ושחצנית', מתוך: ארנון למפורם וחגי צורף (עורכים), לוי אשכול – ראש הממשלה השלישי: מבחר תעודות מפרקי חייו (1895-1969), ירושלים תשנ"ז, עמ' 512. קשה להניח שאשכול כיוון בדבריו לראשי גח"ל.

26. ראו מכתב פרס לבן-גוריון, 12 באפריל 1967, ארכיון בן-גוריון (אב"ג), חטיבת התכתבויות.

27. מפלגת 'הליברלים העצמאיים' הוקמה ערב הבחירות לכנסת החמישית (1965) כאשר מנהיגי הפורגריסיים לשעבר סירבו לקבל את הכרעת הרוב במפלגה הליברלית ליצור את הברית הפוליטית עם תנועת החרות.

28. 'פרס קורא להקמת רשימה משותפת לרפ"י ול"ע', הארץ, 2 במאי 1967.

29. אריה צימוקי, 'בן-גוריון מודה בכשלון נסיונו להקים ממשלת-חרום', ידיעות אחרונות, 19 במאי 1967.

ליכוד לאומי ערב מלחמת ששת הימים היו המשך לפעילות אופוזיציונית תקיפה של רפ"י ופרס, ולא תגובה לסכנה הבטחונית הגוברת, כפי שהוצג ואף נתפס בזיכרון הציבורי. לשלושת ההקשרים שהוצגו עד כאן – המשבר האישי והפוליטי של מנחם בגין, ההתקרבות בין גח"ל לרפ"י ומאמצי פרס לערער על הלגיטימיות של ממשלת אשכול ולדרוש הקמת ממשלת חירום – היה משקל רב בכל הקשור לפעולתם של גח"ל ושל בגין בתקופת ההמתנה.

אופוזיציה לויאלית ומתונה: גח"ל בשבוע הראשון של תקופת ההמתנה

באמצע מאי 1967 ניכר היה אמנם שהמתחים הפנימיים בגח"ל נרגעו, אך אפשר היה להניח כי הרהורי החרטה של מנהיגיה על הקמת המפלגה המאוחדת לא יחלפו במהרה. ב-16 במאי אמור היה להתכנס מרכז תנועת החרות כדי לדון בעתיד גח"ל. הנהלת המפלגה הכינה טיוטה לאישור המרכז ובה קריאה לחיזוק הגוש המשותף. בעקבות האירועים שהתרחשו בסיני יום קודם לכן שונה סדר היום, והמרכז קרא לממשלה לנקוט את כל האמצעים הדרושים להרתעת האויב.³⁰ איש לא ציפה כי האירועים הדרמטיים שיתרחשו במהלך החודש הקרוב ימחו את זכר המשבר ויציבו את גח"ל לפני עידן חדש.

תקופת ההמתנה החלה עם כניסת הצבא המצרי לסיני, ב-15 במאי 1967. במשך למעלה משבועיים נדרכו המערכות הבטחוניות, המדיניות, הכלכליות והפוליטיות לקראת התלקחות אפשרית של עימות צבאי. התנאים שנוצרו היו נוחים להיחלצותה של גח"ל מהמשבר ולזינוק מחודש של הקריירה הפוליטית של בגין. ב-18 במאי התכנסה סיעת גח"ל לדון על מצב הביטחון. הסיעה, שהיתה משותקת זמן רב, התכנסה במהלך השבועות הקרובים כמעט מדי יום.³¹ במאמר שיצא לאור למחרת הטיל בגין את האחריות להתפתחויות על מדינות ערב, משום 'כוונות הזדון שלהן', אך ביקר גם את מדיניות הממשלה. בגין דן בתוקפנות המילולית של אשכול כלפי סוריה ואף העלה את האפשרות שתוקפנות זו נועדה לשרת מטרת פוליטיות פנימיות: 'יתכן, כי יש צורך לקבוע איזו הגבלה עצמית על האזהרות, החוזרות ונשנות, מול מוקשים ופיצוצים תכופים, כי אנחנו נבחר את הזמן וכו'. מיעוט מעשים וריבוי דיבורים, אין בהם כדי להרתיע את האויב [...]. את צרכי התעמולה בבית יש לשעבד לענייני הביטחון הלאומי. לא להיפך'.³²

30. 'מרכז תנועת החרות קורא: על הממשלה לנקוט אמצעים להרתעת האויב', היום, 17 במאי 1967.

31. יוחנן ברד, הכנסת ואני, תל-אביב 1979, עמ' 196. שלמה נקדימון טוען כי בגין אמר באותו היום לחבר הכנסת צירמון כי הוא מודאג מהמצב וכי בדעתו להתערב בנעשה ולפעול להפלת הממשלה. שלמה נקדימון, לקראת שעת האפס: הדרמה שקדמה למלחמת ששת הימים, תל-אביב 1968, עמ' 23.

32. מנחם בגין, 'אזהרות, ריכוזים ואימים', היום, 19 במאי 1967.

בגין גם יצא נגד תגובת ישראל למעשי מצרים ולאומיה: 'מערכת הסברה מודרכת, אשר דומה לה, או מוזרה ממנה, קשה למצוא. בכל אלה וריכוזי הצבא המצרי בסנין, נאמר לנו, אין אלא הפגנה לראווה, או ראווה לשם הפגנה'.³³ למרות ביקורתו הביע בגין את בטחונו כי האויב יוכה. הוא קרא שלא לחשוש מאיומי מצרים ולהגיב כלפי פעולותיה של סוריה, מכיוון שזהו 'הצו העליון של הביטחון הלאומי'. הנהלת 'חרות' קראה גם לפעולה דיפלומטית תקיפה יותר:

הממשלה חייבת להיחלץ למערכה מדינית בינלאומית שמטרתה להביא לידי הרחקת הריכוזים של חילות האויב מסיני ומקווי שביתת הנשק – ריכוזים אשר בהם יש איום מתמיד בתקופות. כדי למנוע הידרדרות, העלולה להביא לידי התנגשויות חמורות, אין להשאיר ספק בעיני אויבינו או גורמים בינלאומיים, כי שום איומים בפעולות איבה לא יביאו את ישראל להשלים עם פגיעות כריבונותה, זכויותיה ושלוה אזרחיה.³⁴

ההודעות הרשמיות של מוסדות תנועת החרות בלטו במתינותן. 'חרות' ביקשה לבטא עמדה תקיפה, אך גם נטולת 'ששון אלי קרב'. תביעתה העיקרית מהממשלה היתה להגביר את הפעולה הדיפלומטית ולדרוש בתוקף מן המערכת הבין-לאומית להתייצב מאחורי האינטרסים הבטחוניים של ישראל. ב-22 במאי, בדיון הראשון בכנסת על המשבר, ביקש פרס, בשם בן-גוריון, את סיעת גח"ל להצטרף לדרישת רפ"י להעביר את הדיון ממליאת הכנסת לוועדת החוץ והביטחון. מטרת המהלך היתה לאפשר לדוברי האופוזיציה למתוח ביקורת חריפה, בדלתיים סגורות, על מחדלי הממשלה שהביאו להתפתחות המשבר. למרות רצונם לתאם את מהלכי האופוזיציה עם רפ"י, סירבו ראשי גח"ל להיענות לדרישה ודרשו לקיים דיון פומבי שיפגין את אחדות הבית אל מול פני הסכנה, גם אם יחייב את מיתון הביקורת על מהלכי ממשלת אשכול.³⁵

חילוקי הדעות בין גח"ל לרפ"י בעניין זה חידדו את ההבדל בתפיסה האופוזיציונית בין שתי הסיעות: גח"ל דגלה בגישה עניינית וג'נטלמנית בעוד ראשי רפ"י בחרו לקעקע את הממשלה. בן-גוריון ופרס ראו במשבר הבטחוני הזדמנות להחייאת רעיון ממשלת החירום, שניסו לקדם בחודשים האחרונים ללא הצלחה. לעומתם העדיפה גח"ל לעת עתה לגבש עמדה עצמאית למתרחש. בשיבת סיעת גח"ל באותו בוקר קבע חיים לנדאו: 'לכל הטקטיקה של רפ"י אין קשר למצב הבטחוני, עבורם זה טריק פרלמנטרי בלבד. ירצו להוקיע הממשלה וכיום זה לא ענייני'. גם אסתר רוזאל-נאור טענה כי רפ"י ומנהיגה אינם פועלים בתום לב.³⁶

33. שם.

34. 'החלטת "חרות" על המצב, הארץ, 23 במאי 1967. ראו גם: מזב"י ה-11/17-2.

35. משה א' גלבו, שש שנים שישה ימים: מקורותיה וקורותיה של מלחמת ששת הימים, תל-אביב 1969, עמ' 126; 'גח"ל רוחה הצעה לדיון סגור היום במליאת הכנסת', הארץ, 22 במאי 1967.

36. ישיבת סיעת גח"ל, 22 במאי 1967, מזב"י ה-2/10/2.

סיעת גח"ל החליטה לפעול ברוח הקו האופוזיציוני האחראי שסיגלה לעצמה גם כדי לשקם את דימויה הירוד. בנאומו בפתחת הדיון במליאת הכנסת, בעקבות הודעת ראש הממשלה, אמר בגין:

יש חילוקי דעות בינינו, אנו ניתן להם ביטוי. ויש צורך מול פני האויב באחדות לאומית, וגם לה ניתן ביטוי. הדיון, לפי הערכתנו, הוא חובה פרלמנטרית-לאומית ראשונה במעלה [...] יהיו חילוקי הדעות בינינו על המשגים שנעשו, על המחדלים, על ההסברה המכשילה, אשר יהיו – באשר לעמידת העם מול האויב, הוא יעמוד מאוחד, ומאחורי בניו מלוכד, בהאמינו כי הם – בנינו – ירתיעו את האויב מפני תוקפנות, או ידברוה.³⁷

כפי שנראה להלן, לאורך תקופת ההמתנה הקפיד מנהיג גח"ל להציג עמדות שקולות שלא חרגו מתחום ההסכמה והמחלוקת הפוליטית הלגיטימית.

מניעי פעולתו של מנחם בגין ב'תקופת ההמתנה'

ב-23 במאי 1967 הודיע נאצר על סגירת מצרי טיראן. לאור ההסלמה החליט אשכול, בעצת מנהל משרדו יעקב הרצוג, לשתף את נציגי מפלגות האופוזיציה העיקריות בדיוני ועדת השרים לענייני ביטחון. אשכול ביקש לפעול ברוח הנוהג הבריטי מימי מלחמת העולם השנייה ולאפשר שיתוף חוגים רחבים בגיבוש המדיניות הישראלית ולהפגין אחדות לאומית נוכח הסכנה המתרגשת לבוא.³⁸ שיתוף זה גם אפשר לאשכול ולהנהגת מפא"י להדוף את הלחץ הציבורי הגובר להקמת ממשלת ליכוד לאומי. ביום סגירת המצרים נפגשו ראשי גח"ל ורפ"י עם הצמרת הבטחונית של ישראל בלשכת שר הביטחון ושמעו הערכות על חומרת הסכנה ועל דרכי הפעולה האפשריות.³⁹ מטעם האופוזיציה השתתפו בשיחה פרס ואלמוגי (רפ"י), בגין, בן-אליעזר ולנדאו ('חרות'), רימלט ויוסף סרלין (המפלגה הליברלית).⁴⁰ בן-אליעזר אף פנה לראש הממשלה בשאלה שהטרידה

37. דברי הכנסת, 22 במאי 1967, כרך 49, עמ' 2228-2229. תמיר כינה את נאום בגין 'מסה פטריוטית ושקולה', יוסף תמיר, מאחורי הקלעים: אגרות אישיות מהכנסת, תל-אביב 1991, עמ' 28.

38. מיכאל בר-זוהר, צפנת פענח: חייו ומותו של נסיך יהודי: ד"ר יעקב הרצוג – הביוגרפיה, תל-אביב 2003, עמ' 267; דב יוסף, יונה וחרב, רמת-גן 1975, עמ' 398; נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 45.

39. דיון עם אנשי סיעות האופוזיציה בענייני ביטחון, לשכת שר הביטחון, הקריה, 23 במאי 1967, ארכיון לוי אשכול (אל"א) 13-117.

40. ישראל ברזילי, נציג מפ"ם בוועדת השרים, לא השתתף בפגישה, מכיוון שחשש מביקורת בהנהגת מפלגתו על נכונותו 'להכשיר' את נציגי הימין.

את האופוזיציה: 'האם ממשלה זו מסוגלת לשאת בעול?'⁴¹ בישיבות שהתקיימו בימים הבאים הוסר גם החרם האחרון, של מפ"ם, על פעילות משותפת עם בגין ומפלגתו.⁴² במהלך הפגישה עם ועדת השרים לענייני ביטחון נתנו נציגי האופוזיציה את ברכתם להחלטת הממשלה להמתין 48 שעות, לפי דרישת ארצות-הברית. במהלך יומיים אלה, כך אמרו נציגי האופוזיציה, ינסו גורמים במערכת הבין-לאומית למצוא פתרון להסלמה בסיני, בטרם תפעל ישראל. נראה שלעמדה המתונה שנקטו בגין וחבריו במהלך הפגישה תרמה גם הערכתו של הרמטכ"ל יצחק רבין כי ישראל תתקשה להילחם בצבאות ערב בכל החזיתות בעת ובעונה אחת.⁴³

אחת המטרות של ראש הממשלה בשיתופם של נציגי גח"ל ורפ"י בהתייעצויות המדיניות היתה לנטרל את הביקורת האופוזיציונית שכרסמה חודשים רבים בסמכותה הבטחונית של הממשלה. אולם דווקא בעת שאשכול ביקש לקרב אליו את מנהיגי האופוזיציה, הלכה ונרקמה התוכנית להדיח אותו או לפחות למנות שר ביטחון אחר במקומו. שיתוף-הפעולה בין גח"ל לרפ"י, שתשתיתו הונחה בתקופת הבחירות לכנסת השישית, גבר במשך 18 חודשי השהות המשותפת באופוזיציה והגיע עתה לשיאו. בגין זנח את העצמאות הפוליטית שלו ושל גח"ל לטובת האסטרטגיה שגיבשה רפ"י.

ההיסטוריוגרפיה והעיתונות ראו בפטריוטיזם את השיקול המרכזי שהנחה את בגין ערב מלחמת ששת הימים.⁴⁴ מרדכי קרניאל הציע ארבע סיבות לפעולתו של בגין, עד אשר הצטרפה גח"ל לממשלת הליכוד הלאומי: (א) התשובה לאיומי הערבים היא קונצנזוס לאומי-ציוני; (ב) העלאת המורל בציבור ובצה"ל; (ג) מתן אפשרות לגח"ל לתרום בנושאי חוץ וביטחון; (ד) תמיכת רוב הציבור, לפי העיתונות של אותה תקופה, בהקמת ממשלת ליכוד לאומי.⁴⁵

על המניעים הפטריוטיים של בגין, על מחויבותו לביטחון הלאומי ועל מרכיבי הקונצנזוס והמורל הקשורים בו⁴⁶ ראוי להוסיף עוד מניעים, שכן לא די באלה. חיזוק הממשלה אינו מחייב את הצטרפותו של מנהיג האופוזיציה. למורל הציבורי ולדעת הקהל יש אמנם חשיבות גדולה, אך לא הם שהכריעו את דרך פעולתו של בגין. כמו כן לא כל צעדיו של בגין תרמו להעלאת המורל והאמון הציבורי בממשלה. גם לא די להסביר

41. יוסף שפירא, לוי אשכול: במעלות השליחות, רמת-גן 1969, עמ' 187.

42. נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 50. ראו גם: דברי אשכול, הוועדה המדינית של מפא"י, 25 במאי 1967, אל"א 13-117.

43. תום שגב, 1967: והארץ שינתה את פניה, ירושלים 2005, עמ' 262.

44. הארי הורביץ, שכתב ביוגרפיה רוויית הערצה למנחם בגין, כינה את הפרק שעסק בתקופת ההמתנה 'פטריוטיות ראויה לציון' (remarkable patriotism), ראו: Harry Hurwitz, *Menachem Begin*, Johannesburg 1977, p. 83.

45. מרדכי קרניאל, מורשתו של מנחם בגין, ירושלים 1999, עמ' 96-97.

46. במהלך תקופת ההמתנה פנה בגין לאורי אבנרי בבקשה לנצל את עיתונו הפופולרי לחיזוק המורל בקרב הצעירים, ראו עדות השניים בעניין: דברי הכנסת, 12 באוגוסט 1970, כרך 58, עמ' 2863.

את מדיניותם של בגין ושותפיו ברצון לאפשר לגח"ל 'לתרום את תרומתה בנושאי חוץ וביטחון'. התנהלותו של בגין במהלך תקופת ההמתנה מעידה דווקא על צניעות באשר לתרומה האפשרית של ראשי גח"ל – חסרי הניסיון הרלוונטי – למדיניות הביטחון. זאת אחת הסיבות שבגין הטיל את יהבו על רפ"י והצטרף לתביעה להחזיר את מנהיגיה לעמדות ביצוע במערכת הביטחון.

למניעים הפטריוטיים הוצע הסבר נוסף. לדעת קרניאל תנועת החרות קיבלה הכשר להשתתפות בשלטון ולא היתה עוד מנודה כבימי שלטונו של בן-גוריון. זכי שלום, במחקר המעודכן ביותר על תקופת ההמתנה, כתב אמנם כי את בגין הנחו 'שיקולים לאומיים כבדי משקל', אך הוסיף כי לא נעלמו מעיניו היתרונות שיצמחו למפלגתו, ולו אישית, בעקבות מהלך פוליטי זה, לגיטימציה לתנועה ולו, 'ניסיון ו"מכובדות" בתחום המדיני, שבלעדיהם ספק רב אם היתה יכולה לזכות באמון הציבור כעשור שנים מאוחר יותר'.⁴⁷

אם כן, שני ההסברים המרכזיים שניתנו למהלכיו של בגין בקיץ 1967 היו הפטריוטיות, והיינו הרצון לשרת בצורה הטובה ביותר את צורכי האומה, והשאפה ללגיטימציה, דהיינו הרצון להיות שר ולשבור את החרם ארוך השנים שהוטל עליו. הסברים אלה, גם אם הם נכונים, מתעלמים מההקשר הפוליטי שקדם לתקופת ההמתנה. בשיתוף-הפעולה ההדוק שנוצר בין גח"ל לרפ"י בתקופת ההמתנה יש לראות יותר מברית פוליטית לקידום מטרות מפלגתיות ומדיניות משותפות. מנהיג גח"ל היה מעורב בשני מהלכים עיקריים בתקופת ההמתנה, שהיו תנאי להצטרפותה של גח"ל לממשלה: תחילה בדרישה לפנות את מקומו של אשכול לבן-גוריון; אחר-כך במינויו של דיין לשר הביטחון. שני המהלכים תאמו, בראש ובראשונה, את האינטרס הפוליטי של רפ"י ועוררו הסתייגויות לא מעטות בקרב שותפיו של בגין להנהגת מפלגתו. ספק אם בגין היה מראה מידה כה רבה של נחישות במעורבותו בשני המהלכים הללו אלמלא המוטיבציה הפוליטית שתיארת לעיל.

מנהיג 'חרות' היה מודע לחוב ההיסטורי שחבה תנועתו לאשכול על שהסכים להעלות את עצמות ז'בוטינסקי ארצה, לאחר שנות הסירוב הארוכות של בן-גוריון. יחסו האישיים של בגין עם אשכול היו טובים לאין שיעור מיחסיו האישיים עם בן-גוריון.⁴⁸ העובדה שבגין בחר לפעול להדחתו של אשכול בעיצומו של משבר לאומי חמור, ולהפנות עורף לרוח החדשה של הפיוס כלפי תנועתו, אינה מובנת ללא השיקולים הפוליטיים והמפלגתיים שתיארת. יתרה מזו, בגין היה אמן על הנוהג הדמוקרטי ועמל רבות להציג את תנועתו

47. זכי שלום, כאש בעצמותיו: דוד בן-גוריון ומאבקיו על דמות המדינה, 1963-1967, קריית שדה-בוקר 2004, עמ' 197-198.

48. ישראל ליאור, מזכירו הצבאי של אשכול, סיפר ש'אשכול דווקא אהב לשמוע את בגין, בעיקר בגלל שפתו ולשונו החדה. הוא היה בעיניו פולמוסן מבריק אבל לא יוצלח בתחום המעשה', איתן הבר, היום תפרוץ מלחמה: זכרונותיו של תת-אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר, תל-אביב 1987, עמ' 45.

כמפלגת אופוזיציה אחראית וממלכתית.⁴⁹ בכל משבר בטחוני אחר בתולדות מדינת ישראל מיהר בגין להתייצב לימינה של ממשלת ישראל ולגבות את צעדיה.⁵⁰ הדרך האחרת שנקט בגין במשבר זה נבעה אפוא מהצורך בחילוץ המפלגה מהמשבר העמוק שפקד אותה.

פיוס היסטורי?

שלוש המפלגות שפעלו בתיאום הרדי לשינוי הרכב הממשלה, על רקע ההסלמה הבטחונית, היו גח"ל, רפ"י והמפד"ל. גח"ל ורפ"י היו באופוזיציה ואילו המפד"ל הפעילה את לחצייה מתוך הממשלה. השילוב בין חופש הפעולה והאינטרס הפוליטי, שאפיינו את פעולתן של גח"ל ורפ"י, ובין כושר המיקוח הגדול של המפד"ל, שיכולה היתה לאיים בפרישה, היה אפקטיבי במאבק הפוליטי לשינוי פני הממשלה.

באופוזיציה פעלה גם סיעת 'המרכז החופשי'⁵¹ החדשה, שהיתה הראשונה לדרוש הקמת ממשלת ליכוד לאומי נוכח האיום הנשקף לישראל. כבר ב-22 במאי כינס תמיר מסיבת עיתונאים וקרא להקים בדחיפות מועצה לביטחון לאומי 'בהשתתפות הרמטכ"לים לשעבר, מומחים צבאיים וראשי האגפים המבצעיים של ארגוני המחתרת, כמומחים למלחמה בטרור'. למחרת הציע תמיר לכנסת להטיל על ראש הממשלה להרכיב ממשלת חירום לאומית 'אשר תקיף את כל המפלגות, שישתפו פעולה במדיניות לאומית, המתחייבת מן ההתפתחויות המדיניות והבטחוניות האחרונות'. הצעתו של תמיר זכתה בשני קולות בלבד. סיעת גח"ל נמנעה.⁵²

הרוח החיה מאחורי הפעילות הבין-מפלגתית הקדחתנית היתה אפוא רפ"י, שראשיה התקשו לעמוד מנגד, מחוץ למעגל העשייה המדינית-בטחונית, בלי שיוכלו להשפיע על

49. המחקר המעודכן עושה חסד מאוחר עם תפקודו של ראש הממשלה בימים שקדמו למלחמת ששת הימים ומציג באור פטריוטי פחות וביקורתי יותר את הניסיון להדיחו (שהצליח חלקית) במהלך תקופת ההמתנה. למשל, שלום כתב כי 'הדחתו של אשכול מן ההנהגה לא זו בלבד שהיתה מעשה בלתי הוגן מבחינה אנושית, אלא היתה רמיסה ברגל גסה של עקרונות הממשל הדמוקרטי הנהוגים במדינת ישראל מאז הקמתה'. שלום, *כאש בעצמותיו*, עמ' 195.

50. התייצבותו האוטומטית של מנהיג תנועת החרות מאחורי הממשלה והצבא במצבים של מתח בטחוני היתה לפעמים פתטית. באפריל 1959, בעקבות תרגיל גיוס נרחב שערך צה"ל ונחשד בטעות כהיערכות אמיתית למלחמה ('ליל הברווזים'), התייצב בגין מעל דוכן הכנסת והעניק גיבוי מוחלט לצה"ל ולממשלת ישראל בלי שהיה לו מושג על הרקע למתרחש. בנינוי זה ראו: דברי הכנסת, 1 באפריל 1959, כרך 26, עמ' 1874-1875.

51. מפלגתם של שמואל תמיר, אברהם שוסטק ואברהם טיאר שפרשו מתנועת החרות בעקבות העימות הפנימי שתואר לעיל.

52. דברי הכנסת, 23 במאי 1967, כרך 49, עמ' 2268. על-פי נקדימון ביקר ספיר את הצעת 'המרכז החופשי' ה'לא רצינית', נקדימון, *לקראת שעת האפס*, עמ' 57.

ההחלטות המתקבלות ברשות המבצעת.⁵³ פרס זיהה את ההזדמנות לערער את מעמדה של הממשלה בניצול האווירה הקשה בציבור (שהאופוזיציה ותומכיה בעיתונות ליבו עוד יותר) ובכך לסלול את חזרתה של רפ"י לשלטון, לפחות במערכת הבטחונית. פרס היה זקוק לגח"ל, מפלגת האופוזיציה הראשית והגדולה ביותר, ולמפד"ל, אמצעי לחץ על אשכול בתוך הממשלה.

ב-22 במאי, בפגישה לילית של בגין, פרס ויצחק רפאל, הסתמנה מגמה לפעול במשותף להקמת ממשלת ליכוד לאומי. למחרת, באווירת הנכאים ששררה בגלל סגירת מצרי טיראן, נוצרו תנאים ציבוריים נוחים לקידום הרעיון. לדברי פרס בצאתם משיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, בגין עצמו הוא שיזם את ההצעה להעמיד את בן-גוריון בראשות הממשלה. האם בן-גוריון מסוגל ומוכן להיות ראש ממשלה? שאל בגין. פרס השיב בחיוב, אך הטיל ספק בנכונותו של בן-גוריון לקבל את התפקיד. ואכן בן-גוריון הציע למנות את דיין. אפשר שסירובו של בן-גוריון נועד למנוע דימוי של הליטות לשררה.⁵⁴ פרס ובגין הבינו כי בן-גוריון מצפה להמשך המהלך, אולם בן-גוריון הציב תנאי, הוא דרש להדיח כליל את אשכול מהממשלה, ולא רק מראשותה. לדרישה זו סירב בגין, מכיוון שראה בה תנאי לא צודק ולא אפשרי.⁵⁵ גם פרס, שהוביל את הקו הפרגמטי בהנהגת רפ"י, הבין כי העמדה הקיצונית של בן-גוריון עלולה לשמוט את הבסיס מהמהלך שהחל קודם עור וגידים. מהגרסאות הסותרות קשה להגיע למסקנה ברורה בשאלה אם הצליח פרס לשכנע את בן-גוריון להסכים לעמוד בראשות ממשלה שאשכול ישמש בה סגנו.⁵⁶

בצהרי 24 במאי התכנסו בחדר סיעת רפ"י בכנסת 11 חברי כנסת מגח"ל, מרפ"י ומהמפד"ל ושמעו את הצעתו של בגין להביא לידי מינויו של בן-גוריון לראש הממשלה ושל אשכול לסגן ראש הממשלה ולאחראי על מדיניות הפנים: 'מצב החרום במדינה מחייב לשים הצידה כל הנימוקים אשר קיימים עד עתה ולהקים ממשלה כזאת אשר תוכל להתייצב כלפי חוץ ולהיות אחראית לענייני הביטחון ותרכוש את אמון העם'.⁵⁷ במפד"ל נחלקו הדעות. יצחק רפאל וישראל שלמה בן-מאיר תמכו עקרונית בהצעה, אך היה להם ספק באפשרות לממשה. היותה של המפד"ל בקואליציה והקושי להציג אולטימטום לאשכול בשעת חירום הביאו אותם להעלות אפשרות מעשית יותר – למנות את בן-גוריון לשר ביטחון וראש קבינט מלחמתי שיקום לצורכי השעה. אולם הפשרה

53. יחיעם ויץ, 'אבי אבות הקונצנזוס' – לוי אשכול, האיש וזמנו, בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור השני – תשי"ח-תשכ"ח, ירושלים 2000, עמ' 20.

54. שלום, כאש בעצמותיו, עמ' 193.

55. נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 63.

56. שגב טוען כי בן-גוריון לא היה מוכן לכהן בממשלה אחת עם אשכול ומעלה את האפשרות שפרס הטעה את בגין בעניין זה. ראו: שגב, 1967, עמ' 269-270.

57. פרוטוקול התייעצות בלתי-פורמלית של מספר חברי כנסת בחדר סיעת רפ"י בכנסת, 24 במאי 1967, אב"ג, חטיבת פרוטוקולים. השוו: נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 64-65.

שהציעו נציגי המפד"ל לא סיפקה את חברי רפ"י. פרס, נכון ואריה בהיר הדגישו כי מדובר בשעת חירום וקבעו שהשילוב של אשכול ראש ממשלה ובן-גוריון שר הביטחון לא יאפשר התמודדות יעילה עם האירועים. כך מצאו את עצמם נציגי גח"ל בעמדת הכרעה. לבסוף התקבלה עמדתם של פרס ובגין להעלות לפני ראש הממשלה את הדרישה לפנות את מקומו לבן-גוריון.⁵⁸ בגין נראה המתאים ביותר לשליחות שכן להצעתו יתלווה נופך דרמטי שימחיש את גודל השעה ואת הצורך להעדיף שיקולים ציבוריים על פני שיקולים אישיים. גם תכונותיו האישיות של בגין היו עשויות לרכך את המעמד. ואכן שנים רבות אחר-כך העידה מרים אשכול על הנימוס והג'נטלמניות של מנהיג גח"ל.⁵⁹

אשכול ובגין נפגשו עוד באותו הערב. 'אני רוצה להגיד דבר שאולי לא ינעם לך', אמר בגין לאשכול, לאחר שהביע את הערכתו לראש הממשלה והזכיר לו את העלאת עצמות ז'בוטינסקי ארצה: 'יש הצעה שבן-גוריון מוכן להקים ממשלה מקיר אל קיר ואתה, אשכול, תהיה סגן. ב-24 השעות האחרונות הוא הודיע שהוא מוכן', דיבר בגין גלויות.

בגין הדגיש שהמורל הוא המרכיב העיקרי בהצעתו: 'זו יכולה להיות, על-פי האמרה המפורסמת, שעתך הגדולה ביותר'.⁶⁰ הוא הזדהה עם כאבו של אשכול והזכיר את זכרונות העבר שיש להשאיר מאחור: 'סוף-סוף אותי עשה בן-גוריון להיטלר, לא אותך, אך בשעת חירום יש להקים ממשלת ליכוד לאומית'.⁶¹ אשכול דחה את ההצעה באמרו שאין כל ערך לתפקיד סגן לבן-גוריון 'ובשבילי — זה לא בא בחשבון'. על שאלתו של בגין בדבר מינויו של בן-גוריון לשר הביטחון, בעוד אשכול ממשיך לכהן בתפקידו, ענה אשכול (ביידיש): 'לא בא בחשבון. שני סוסים אלה כבר לא ימשכו בעגלה אחת'.⁶² ראש הממשלה העלה

58. על-פי יומנו של בן-גוריון, פרס סבר כי אשכול יסכים להצעת בגין, אך גולדה מאיר תתנגד לה, אב"ג, יומן בן-גוריון (יב"ג), 24 במאי 1967.

59. יעקב אגמון, שאלות אישיות: מבחר ראיונות מתוך התכנית בגלי צה"ל, תל-אביב 1994, עמ' 72.

60. תוכן השיחה מבוסס על שני מקורות עיקריים. הרוח: 'פגישה עם מר בגין — 24 במאי 1967 בשעה 16.30 (כפי שסופר ע"י רה"מ באותו ערב)', אל"א 13-117. וכן המאמר: מנחם בגין, 'פרק מספר העתיד להיכתב (ב)', מעריב, 2 ביולי 1971. לגרסאות שונות מעט של השיחה ראו: נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 69-70; יוסף גולדשטיין, אשכול — ביוגרפיה, ירושלים 2003, עמ' 551; למפורם וצורף, לוי אשכול, עמ' 534.

61. ציטוט זה לא הופיע ברישום שנערך בערב השיחה, אך אשכול השתמש בו למחרת היום, במהלך פגישה עם הוועדה המדינית של מפא"י, פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 25 במאי 1967, אל"א 13-117. השו: הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 178.

62. בגין תרגם את המשפט מעט אחרת: 'שני הסוסים האלה לא יוכלו עוד ללכת באותה ריתמה'. מנחם בגין, 'פרק מספר העתיד להיכתב (ב)', מעריב, 2 ביולי 1971. מנהיג גח"ל טען שאשכול השיב לו כי הוא מוכן להביא את הצעתו בפני חבריו להנהגת מפא"י. אם יקבלו את ההצעה, יתפטר אשכול מכל תפקידיו. נראה שאם זה היה נוסח תשובתו של אשכול היא באה להמחיש את המשמעות הקיצונית שנתן להצעתו של בגין.

שלושה נימוקים נגד ההצעה: (א) הוא, אשכול, ייצג טוב יותר את ישראל בפני נשיא ארצות-הברית, לינדון ג'ונסון; (ב) הוא גם היה זה שדאג לרכש רב במשרד הביטחון, שכן מלאי התחמושת פחת מאוד בתקופת כהונתו הארוכה של בן-גוריון; (ג) לדעתו, הפיצול בין תפקידי ראש הממשלה לשר הביטחון 'גרם בעבר לצרות חמורות'. ראש הממשלה הציע לקיים מוסד קבוע להתייעצות משותפת של הממשלה והאופוזיציה.

כמו באירועי מפתח אחרים בתולדות תנועת החרות, המחקר ההיסטורי סובל מחסרונם של יומן אישי או ספר זכרונות של בגין על התקופה. בגין, כמו אישי ציבור אחרים, דאג להיראות כמי שהעדיף את הממלכתיות על פני שיקולים פוליטיים ואישיים. מחקר על מנהיג פוליטי כמו בגין מחייב לבחון בביקורתיות את הגרסה שהציג במהלך האירועים ואחריהם, אלא שהיעדרם של חומרים ראשוניים של בגין מקשה על החוקר בנסיגונו להשלים את תמונת האירועים. במהלך השנים הבטיח מנהיג תנועת החרות כי לכשיתפנה יכתוב את זכרונותיו. בשנת 1971 הכריז בגין כי הוא עתיד לכתוב ספר שיוקדש לאירועים שהתרחשו ארבע שנים קודם לכן, ושמו 'ששת הימים שזעזעו את המזרח התיכון'.⁶³ 'אודה ולא אבוש, כי הנושא אינו מרפה ממני',⁶⁴ אמר. באותה שנה פרסם מאמר בן שני חלקים בכותרת: 'פרק מספר העתיד להיכתב', על האירועים ערב מלחמת ששת הימים. לצערם של רבים, זה היה פרק הזיכרון היחיד שכתב והוא עדות לחשיבות הגדולה שייחס בגין לתקופה זו. האירועים הללו היו אירועים מכוננים בקריירה הפוליטית של בגין, מנהיג תנועה שהורחקה במשך שני עשורים מעמדות השפעה ממלכתיות.

אשכול עשה את כל הנדרש להכנת מדינת ישראל לניצחון במלחמה, כפי שהתברר בתוך ימים לא רבים.⁶⁵ בגין, שחש כנראה אי-נוחות מהפגיעה בראש ממשלה מכהן, השיב

63. נראה כי הצהרתו של בגין על נכונותו לכתוב ספר על המלחמה הושמעה לראשונה ב-3 באוגוסט 1967 בישיבת מרכז 'חרות'. שם העניק בגין לספר את השם: 'ששת הימים שזעזעו את העולם', פרוטוקול ישיבת מרכז חרות, 3 באוגוסט 1967, מזב"י ה-18/2-18. גרסה שונה מעט לשם הספר היתה: 'ששת הימים שזעזעו את המזרח ואת המערב'. הצהרה על תוכניתו לכתוב ספר מסר כבר חודשיים לאחר מלחמת ששת הימים, ראו: מנחם בגין, 'האור שבקע אותו לילה מהכנסת', מעריב, 11 באוגוסט 1967. השם, לדברי בגין, הוא פרפרזה על ספרו של העיתונאי האמריקני ג'והן ריד, שהעניק לספרו על המהפכה הקומוניסטית ברוסיה את השם: 'עשרת הימים שזעזעו את העולם', מנחם בגין, 'פרק מספר העתיד להיכתב (א)', מעריב, 18 ביוני 1971. שלושים שנה אחר-כך העניק מיכאל אורן שם דומה בעברית לתרגום מחקרו על מלחמת 1967 (שם המחקר באנגלית שונה מעט): מיכאל אורן, 'שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון, אור יהודה 2004. לא ידוע לי אם אורן היה מודע לשימוש שעשה בשם שהציע בגין.

64. בגין, 'פרק מספר העתיד להיכתב (א)', מעריב, 18 ביוני 1971.

65. טדי פרויס כתב: 'אחרי כל המרורים שבן-גוריון האכילו הוא נרתם למען תחייתו הפוליטית של אויבו ושונאו והעדיף אותו על פני אשכול – גואל עצמותיו של ז'בוטינסקי, זה שנהג בו בכבוד הראוי [...] במקרה הטוב, הייתה הצעת בגין להחזיר את בן-גוריון לממשלה ביטוי לשיפוט פוליטי לקוי. במקרה הרע, ביטוי לרצון להפיל את הממשלה הנבחרת של ישראל בשעתה הקשה ביותר', טדי פרויס, בגין בשלטון, ירושלים 1984, עמ' 29-30. התקדים האנגלי של החלפת צ'מברלין

על טענות שהושמעו נגדו כי פנייתו לבן-גוריון נעשתה כדי לנגח את הממשלה ולהרחיב את הקרע בין מפא"י לרפ"י. בגין נימק את פעולתו להחזרת בן-גוריון בהתערערות היחסים בין הדרג הצבאי לאזרחי,⁶⁶ ומשום שסבר כי בן-גוריון יוכל להחזיר את האמון במטכ"ל 'בטרם יינתן הצו' לפתוח במלחמה.⁶⁷

סביר להניח שגרסה זו של בגין, הכוללת בנימתה האפולוגטית, היא השלכה לאחור של האירועים. חילוקי הדעות בין הדרג הצבאי לדרג המדיני על הפעולה הרצויה לישראל נוכח האיום המצרי התפתחו בהדרגה והגיעו לשיאם בימים האחרונים של חודש מאי. ב-23 במאי, ביום שהחלו בגין ופרס לקדם את היוזמה להרחת אשכול, גברה אמנם החרדה בצמרת צה"ל (זה היה הלילה שבו התמוטט רבין), אך במתיחות בין המטכ"ל לממשלת אשכול עדיין לא די כדי שתהיה השיקול העיקרי של בגין.

ועוד באותו עניין, במחצית השנייה של חודש מאי שלל בן-גוריון מתקפת מנע ישראלית, משום הסכנה הגדולה שנשקפה לישראל מפני מלחמה עם כמה מדינות בעת ובעונה אחת בלי סיוע בין-לאומי. לאחר זמן טען בגין כי באותה העת לא היה מודע להתנגדותו של בן-גוריון למתקפה ישראלית.⁶⁸ קשה לקבל גם את ההסבר הזה, שכן מזמן כניסת הכוחות המצריים לסיני היה לפרס קשר קבוע עם בגין. רצונם של בגין ומקורביו לטשטש את ההתנגדות לפעולה צבאית בשבוע האחרון של מאי ברור יותר לאור תוצאות המלחמה. יחיאל קדישאי, מזכירו האישי ונאמנו של בגין, הסתפק בקביעה שאף אם היה יודע מהי עמדתו של בן-גוריון, היה בגין תומך במינוי 'כי יוכל לטעת ביטחון בעם'.⁶⁹

בצ'רצ'יל בראשית מלחמת העולם השנייה מוכיח כי חילופי מנהיגים בשעת משבר חמור הם אפשרות דמוקרטית סבירה. קשה לקבל את טענתו של פרויס שבפעולתו של בגין היה ביטוי לשיפוט פוליטי לקוי. בגין עשוי היה לצאת נשכר פוליטי בין שהצעתו להחליף את אשכול בבן-גוריון היתה מתממשת, בין שלא. כאמור, בגין היה מודע לפרובלמטיקה המוסרית של מעשהו, אך תלה את הצורך לנהוג בכפיות טובה כלפי אשכול בהיות השעה שעת חירום לאומית.

66. בגין כתב על הפגישה הקשה בין אשכול למטכ"ל ב-28 במאי 1967: 'על הפגישה ההיא שמענו רבות, בדאגה עמוקה, בימי מאי האחרונים ובימי יוני הראשונים, היא יצרה אווירה של משבר אמון מבית שאין מסוכן ממנו לעת סכנה מבחוץ. רבה הייתה השפעתה בהגברת מאמציו להקים ממשלת ליכוד לאומית', מנחם בגין, 'הפגישה ב-2 ביוני', מעריב, 2 ביוני 1972.

67. האפולוגטיקה היתה נחוצה גם מול הביקורת שמתחו חברים ותיקים ב'חרות' על פנייתו של בגין לבן-גוריון. יצחק גוריון הביע תמיהה על שבגין, המסרב לסלוח לאנשי 'המרכז החופשי' גם בעת חירום, סולח לאחראי ל'פרשת אלטלנה', גוריון לבגין, 4 ביוני 1967, מזב"כ 19/10-20א.

68. שלמה אהרונסון מקבל את גרסת בגין (כלי לשתף את הקוראים במקורות שהתבסס עליהם). הוא מניח כי בגין, אף-על-פי שלא הסכים לעמדת בן-גוריון היה מעוניין לסלול לעצמו את הדרך לממשלה באמצעות פנייה זו. שלמה אהרונסון, דוד בן-גוריון: מנהיג הרנסנס ששקע, קריית שדה-בוקר 1999, עמ' 425. אורן הסביר שבגין הטיל את 'הבו על בן-גוריון' למרות התנגדותו למלחמה 'בחוסר האמון הגובר באשכול: אורן, שישה ימים של מלחמה, עמ' 175.

69. יחיאל קדישאי, 'ממשלת הליכוד הלאומי: ההיבט של חרוט', בתוך: אשר ססר (עורך), שישה ימים - שלושים שנה: מבט חדש על מלחמת ששת הימים, תל-אביב 1999, עמ' 187.

אולם המקורות מלמדים דווקא על קרבה רבה בין עמדות גח"ל לרפ"י בסוגיית הצורך להימנע ממלחמה.

גד ברזילי מבחין בין עמדת 'חרות' וגח"ל עם כניסת הכוחות המצריים לסיני לעמדתן בעת סגירת המצרים:

אנשי חירות סברו, כי לא הייתה זו שעת כושר למלחמה יזומה נגד מצרים, וכי בעיית הביטחון העיקרית של ישראל באותו זמן היא תמיכת סוריה במחבלים. לכן קבעה המפלגה, כי את מאמצי הצבאיים של ישראל יש למקד בגבול הצפוני, במלחמה יזומה אפשרית נגד סוריה. ההנחה הייתה, כי אין בכוונת מצרים לתקוף את ישראל, אלא רק לאיים עליה, לבל תותקף סוריה, וכי באמצעות לחץ מצד המעצמות ייסוגו כוחות מצרים מקדמת סיני והמצב שהשתרר ב־1957 ישוב לקדמותו. רוב חברי חירות היו נכונים להשלים עם הסטטוס־קוו בגבול הדרומי, כפי שהיה עד מאי 1967, משתי סיבות: ראשית, פירוז סיני מכוחות צבא זרים, בנוסף לכושר הרתעתו של צה"ל, נראה ערובה מספקת לביטחון ישראל. שנית, רוב חברי חרות לא החשיבו את סיני כחלק משטחי א"י, שיש לשחררם בכוח הצבא. גם המפלגה הליברלית סברה, כי אין השעה כשרה להתקפה על מצרים.

עמדת גח"ל השתנתה בעקבות הטלת המצור הימי שנתפס כפגיעה חמורה בכושר הרתעתו של צה"ל ובכושר הישרדותה של ישראל.⁷⁰ בישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת דרשו חברי גח"ל להנחית מכה צבאית על מצרים. אולם במהלך הישיבה – לאחר ששמעו את הערכות נציגי צה"ל כי המתנה בהתאם לדרישת ארצות־הברית לא תפגום בכושר הכרעתו של הצבא – הם הצטרפו לדעת הרוב בוועדה, שביקש לדחות את הפתיחה במלחמה.⁷¹

אם כן, סביר שבעת פנייתו לאשכול כבר תמך בגין בעמדת בן־גוריון. יש לזכור כי במהלך ההתרחשויות שקדמו למלחמה נאלץ בגין, שלא כבעבר, להתחשב גם במפלגה הליברלית המתונה והזהירה בהשקפותיה המדיניות והבטחוניות. ישראל ליאור, מזכירו הצבאי של אשכול, טען כי רימלט וסרלין, שנחשבו בני סמכא במפלגה בנושאי חוץ וביטחון, סברו שההסלמה בסיני נגרמה בעקבות התגובה המופרזת של צה"ל כלפי סוריה, בתקרית הפלת מטוסי המיג, ב־7 באפריל. הם תבעו מהממשלה משנה זהירות: 'אין זה הזמן לפתור את בעיית המחבלים'.⁷²

70. גד ברזילי, דמוקרטיה במלחמות: מחלוקת וקונסנזוס בישראל, תל־אביב 1992, עמ' 50–55, 95.

71. שם; ארון, שישה ימים של מלחמה, עמ' 119.

72. הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 152.

כאמור, בגין, שהיה מודע לתדמיתו הציבורית כמנהיג 'מפלגת מלחמה', הקפיד להראות שיקול דעת ומתינות ביחס לאירועי משבר המתנה.⁷³ שיקולים פוליטיים-אישיים חברו לשיקולים מדיניים ובטחוניים שהנחו את בגין. הקשר ההדוק שהיה לבגין עם סיעת רפ"י בכלל ועם פרס בפרט, בסוף מאי, והמידע הבטחוני המסווג שנחשף אליו בוועדת החוץ והביטחון הגבירו את חששו של בגין מפני הסכנה ממלחמה כוללת שתאיים על העורף, על צה"ל ועל היכולת הגרעינית של ישראל.⁷⁴ הפנייה לבן-גוריון השתלבה אפוא בקו השקול שבחר מנהיג גח"ל בכל הקשור לדילמה המדינית-בטחונית שניצבה מול הנהגת מדינת ישראל.

אין להתעלם גם מהממד האישי המורכב שהיה בשיחת אשכול-בגין. פנייתו של בגין לאשכול עלולה היתה להתפרש ככפיות טובה, לאור הרוח החדשה והטובה שנשבה ממשרד ראש הממשלה כלפי 'חרות' ובגין. לאחר המלחמה הביא משה גלבוץ את דברי בגין בספרו: 'שער בנפשך, ללכת לאדם ולהציע לו למסור את ראשות הממשלה לאחר, וגרוע מכך, ליריבו, לבן-גוריון! ציפיתי שישבית את השיחה בתחילתה, ולא הייתי מתרעם על-כך. חיכיתי לקרע בינינו והופתעתי לטובה. השיחה הייתה מלבבת'.⁷⁵ אבא אבן בזכרונותיו כתב: 'שבח רב הוא לאשכול ולבגין ששיחתם זו יוצאת הדופן לא השאירה אחריה כל משקע של מרירות אישית'.⁷⁶ השיחה הקשה ביניהם היתה כנה, ידידותית ועניינית, הודות למזגם הנוח של שני האישים. אשכול שמר את תחושותיו, שהיו כנראה קשות, לעצמו ולמקורביו. השיחה לא העיבה על יחסיו עם בגין בהמשך, סביב שולחן ממשלת הליכוד הלאומי.

עם פטירתו של אשכול, אולי בשל נקיפות מצפון על חלקו בעוול שנעשה לו, נשא בגין הספד שכמו בא לפצות על אירועי מאי 1967. גם ביום שפרשו שרי גח"ל מממשלת גולדה מאיר, כשנה וחצי לאחר מותו של אשכול, בחר בגין לעשות עמו חסד היסטורי:

ראש הממשלה המנוח לוי אשכול הוכיח שכל הדברים שהיו קשורים כביכול בתדמיתו היו דברי סלף, ושזה כלל לא נכון שלא היה מסוגל לקבל החלטות. הוא קיבל, הסכים

73. ראו לדוגמה דבריו של בגין באספת עם ברמלה: 'בגין בשבח חוכמת הסבלנות', הארץ, 25 במאי 1967.

74. מובן שיש להוסיף לחרדה שהשפיעה על בגין, כמו על רוב הסובבים אותו, גם את אובדן הביטחון ביכולתה הצבאית של ישראל בגלל התנפצות הקונצפציה המודיעינית ששללה כל אפשרות של התלקחות בחזית המצרית בשל קשיי הצבא המצרי בתימן והתחושה שצה"ל איננו מוכן ללוחמה כימית העלולה להתחולל בדרום.

75. גלבוץ, שש שנים שישה ימים, עמ' 161. בנאום שנשא בגין לזכרו של אשכול בישיבת הממשלה ב-4 באוגוסט 1970 הזכיר בגין את שיחתו הקשה עם אשכול ואת היחסים שהתפתחו בין שניהם לאחריה: 'אני חושב שיש לי יסוד לומר, שמאז התקשרו בינו וביני לא רק יחסי-הבנה, אלא גם יחסי קירבה', ראו: 'דברי השר מ. בגין על ראש הממשלה המנוח לוי אשכול', אל"א.

76. אבן, פרקי חיים, תל-אביב 1978, עמ' 384.

לקבל, יום ותמך בהחלטות גורליות בעלות משמעות היסטורית. הוא היה גם אחד מיוזמיה של אותה ההחלטה של ה-4 ביוני 1967. כל מה שנתרחש במלחמת ששת הימים, לוי אשכול היה אחד מאלה שהיה ראש הצוות שבלעדי הסכמתו או יוזמתו לא היה מתבצע.⁷⁷

המשך המהלכים להקמת ממשלת ליכוד לאומי

לאחר פגישת בגין ואשכול נראה היה כי האפשרות של צירוף בן-גוריון לעמדה שלטונית או בטחונית בכירה ירדה מהפרק. בינתיים התנהלו האירועים במערכת הפוליטית בכמה מישורים: אשכול המשיך לשתף את ראשי האופוזיציה בהתייעצויות הבטחוניות על תגובתה של ישראל; גברו הלחצים להקמת ממשלה ולמינויו של דיין לשר ביטחון במקומו של אשכול; הלחץ הפנימי במפלגת השלטון הלך וגבר. גולדה מאיר, המזכירה הכללית של מפא"י, נקטה, לפחות כלפי חוץ, עמדה תקיפה ביותר נגד צירוף גח"ל. היא ניסתה בכל כוחה לבלום את חרירת הלכי הרוח של הציבור למוסדות העליונים של מפא"י. בפגישת מזכירות המפלגה ביום חמישי 25 במאי פנתה מאיר לחבריה בתקיפות נרגשת וביקשה להימנע מהדלפת הלך הרוח בישיבה:

למען השם – יש בנו מידה מינימלית של אחריות שאנו נושאים בה – לא הדלפות! נסכם מה שנסכם על דעת הכלל, אבל כאשר נסכם זאת תהיה ההחלטה, ולא תהינה שום הדלפות, ושום סיפורים, ולא יוסיפו למה שיש כבר, ולא יוסיפו על הדיבורים והלחישות מפה לאוזן, שנחוץ חיוזק הממשלה, עומדים בפני ענין בטחוני, נחוץ ליכוד לאומי, צריך להחליף תפקידים, צריך להוסיף, צריך לשנות דבר מה.⁷⁸

מאיר הודיעה כי אשכול יזמן בקביעות את נציגי האופוזיציה לדיונים מדיניים ובטחוניים, אך הדגישה שההזמנה תהיה אישית ולא מפלגתית, וכי אין כוונה לשנות את הרכב הממשלה. 'מלאה הארץ לחישות', אמרה, ודרשה מחבריה להתייבב מאחורי החלטה ברורה, שכן 'העם צריך לדעת מה חושב הכוח הגדול ביותר בהנהגת המדינה'. דבריה של מאיר משקפים את חולשתה הגדולה של מפא"י. תקופת ההמתנה היתה האירוע הבטחוני הגדול הראשון בתולדות מדינת ישראל, ומולו ניצבה מפא"י ללא הסמכות הבטחונית

77. דברי מנחם בגין בישיבת הממשלה, 4 באוגוסט 1970, מובאים מתוך צילום הפרוטוקול, אל"א. הדברים נאמרו בישיבה שהודיעו בה שרי גח"ל על פרישתם מממשלת הליכוד הלאומי. גם בנאומו בכנסת, לנימוק החלטת הפרישה ולסיכום פרק ממשלת הליכוד הלאומי, בחר בגין להקדיש מילים חמות לזכויותיו של אשכול: דברי הכנסת, 12 באוגוסט 1970, כרך 58, עמ' 2762-2763.

78. פרוטוקול ישיבת מזכירות מפא"י, 25 במאי 1967, אמ"ע 90-1967-24-2.

שאפיינה אותה בעבר. ואכן עדי יפה, מנהל לשכת ראש הממשלה, הודיע לבגין כי מעתה יוזמן בקביעות לשיבות ועדת השרים לענייני ביטחון, והרצוג מסר הודעה זהה לדיין.⁷⁹ לאחר עשרות שנים של יריבות פוליטית ואישית חריפה חלה תפנית ביחסי בן-גוריון ובגין, ומכאן ועד מותו של בן-גוריון שררו ביניהם יחסים טובים. שלושה ימים לאחר שיחת אשכול-בגין, במוצאי שבת 27 במאי, התארחו בביתו של בן-גוריון שבעה מנהיגים: מנהיגי תנועת החרות (בגין ובן-אליעזר), מנהיגי המפלגה הליברלית (ספיר ורימלט), מנהיגי רפ"י (דיין, פרס ואלמוגי). עצם ההתכנסות בבית בן-גוריון, בבחינת 'שבת אחים גם יחד', העידה על הרוח החדשה שנשבה בין היריבים ההיסטוריים. לא רק בן-גוריון קיבל את בגין בחמימות, גם רעייתו של בן-גוריון, פולה, פנתה למנהיג גח"ל ואמרה כי תמיד סברה שהוא אדם הגון וכי הוא צריך להיות חלק מהממשלה.⁸⁰ אולם בפגישה נחלקו הדעות באשר לדרך הפעולה הרצויה לישראל. נראה כי הנימוקים שהעלה בן-גוריון נגד פעולה צבאית כוללת, ללא תיאום עם אחת המעצמות והבטחת סיוע באמצעי לחימה במקום אלה שייפגעו, התקבלו על דעתו של בגין. אך מנהיג גח"ל הסתייג מהצעתו של בן-גוריון לשלוח אונייה למצרי טיראן ולהיות מוכנים לפעולה מוגבלת אם יממשו המצרים את הודעתם על סגירת המצרים. בגין סבר כי הפעולה המוצעת עלולה לגבות קורבנות רבים ומיותרים, אך לא תשנה את המצב מיסודו.⁸¹ אשכול ושותפיו במפא"י הוסיפו לדבוק בהתנגדותם לשינויים בהרכב הממשלה.⁸² אך בעקבות הלחץ הציבורי ניסתה הנהגת המערך, עוד באותו ערב, להרגיע את דעת הקהל ולבלום את התסיסה במערכת הפוליטית. מאיר, ראובן ברקת וישראל גלילי נפגשו עם בגין והציעו לגח"ל להצטרף לממשלה ולהיות חברים מלאים בה. נראה כי אחת ממטרות ההצעה היתה לתקוע טריז בין גח"ל לרפ"י.⁸³ מכל מקום, העובדה שמנהיגי רפ"י 'הכשירו' את תנועת החרות לשותפות קואליציונית בחודשים האחרונים הקלה על המערך ליצור את התקדים ההיסטורי. אולם מנהיג גח"ל לא מיהר לממש את שעת הכושר שנקרתה בדרכו. בשלב זה החליט בגין להתנות את הצטרפות שני נציגי גח"ל לממשלה בצירוף רפ"י, שמשמעה: היענות לתביעתה של רפ"י למנות את דיין לשר ביטחון תחת אשכול.

בפגישה נוספת בין מנהיגי גח"ל לרפ"י שחרר פרס את גח"ל מכל מחויבות לעמדותיה של רפ"י בעניין הקמת הממשלה. נדמה שפרס לא באמת התכוון לכך, שכן באחת

79. גלבע, שש שנים שישה ימים, עמ' 179.

80. 'בגין מבקר אצל בן-גוריון', ידיעות אחרונות, 28 במאי 1967; נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 116.

81. שלום, כאש בעצמותיו, עמ' 178; גלבע, שש שנים שישה ימים, עמ' 166; אב"ג, יב"ג, 27 במאי 1967.

82. מיכאל אורן, 'מי רצה במלחמת ששת הימים?', תכלת, 7 (תשנ"ט), עמ' 60.

83. שלום טען שההצעה למנות ארבעה שרים חדשים לממשלה (מהם שניים מגח"ל, לצד דיין ומאיר) נועדה לפורר את הברית שנקמה בין גח"ל לרפ"י. פרס העריך שגח"ל לא תוכל לסרב להצעה. שלום, כאש בעצמותיו, עמ' 215.

מההתייעצויות של סיעת רפ"י אמר: 'הדבר הכי חשוב לנו לשמור על קואליציה עם גח"ל ומפד"ל כי אחרת אין לנו כל כוח מיקוח'.⁸⁴ את דבריו במהלך אותה פגישה יש להבין כחלק משיח המחוות שנקט כלפי בגין, שבגין ראה בו חשיבות רבה. מכל מקום, בגין, בן-אליעזר, ספיר ורימלט הוסיפו לעת עתה לדבוק בברית הפוליטית עם רפ"י. אולם גם בפגישה זו התגלה ההבדל בין גח"ל לרפ"י. לפי בגין, באותה פגישה התנגדו ראשי גח"ל להצעת פרס למנות את דיין לרמטכ"ל. בגין התעקש לנהוג ביתר הגינות כלפי הרמטכ"ל רבין ולא להדיחו בעיצומה של ההסלמה הבטחונית. גח"ל נימקה את עמדתה בעיקרון הדמוקרטי של כפיפות הצבא למוסדות האזרחיים הנבחרים ולא לחבר כנסת מסוים, יהיה המוניטין הצבאי שלו טוב ככל שיהיה. בסופו של דבר הסכימו שתי המפלגות על מינוי דיין לשר הביטחון, ונציגי רפ"י העדיפו כי הדרישה תבוא מגח"ל.⁸⁵

חילוקי דעות בגח"ל בשאלת הכניסה לממשלה בלי רפ"י

צמרת גח"ל התייצבה לימין בגין בדרישה שמינוי דיין לשר הביטחון יהיה תנאי להצטרפותה לממשלה. במהלך היום שלאחר פגישת גח"ל ובן-גוריון נפגשו בגין ובן-אליעזר עם מאיר וישראל ישעיהו. הם הציגו שתי דרישות: האחת, למנות את משה דיין לשר הביטחון; השנייה, למנות את שני השרים המיועדים מטעם גח"ל לוועדת השרים לענייני ביטחון. הם גם תבעו שלגוף זה תהיה סמכות החלטה ללא צורך בהתייעצות עם הממשלה, או לחלופין למנות ארבעה שרים מגח"ל שיבטיחו השפעה הולמת על החלטות הממשלה. שליחיו של אשכול רחו את הדרישה הראשונה.⁸⁶

בשלושת הימים האחרונים של מאי גבר הלחץ הציבורי לשינויים בממשלה והוא החל לתת אותותיו במוסדות מפא"י. בלילה שבין 28 ל-29 במאי נפגש אשכול עם הרמטכ"ל ופגישה זו המחישה את התערערות האמון של המערכת הצבאית בהנהגת המדינה. באותו לילה נשא אשכול את נאום הרדיו המגומגם שבעטיו גבר הספק ביכולתו להנהיג את המדינה בימי המשבר. הידיעות על חתימת חוזה הגנה הדדי בין ירדן למצרים ב-30 במאי 1967, הכפפת צבא ירדן לפיקודה של קהיר וגיחות הצילום של מטוסים מצריים מעל לכור האטומי בדימונה הגבירו את הלחץ לפעולה צבאית מקדימה. תחושת הבהילות ניזונה מההערכות על המחיר הכלכלי הכבד ועל מספר האבדות העצום העלול להיות לישראל ככל שתימשך הדריכות הבטחונית. כאמור, החרדה שאחזה במערכת הפוליטית לא פסחה גם על בגין ועל מפלגתו.

84. דברי פרס, ישיבת מזכירות רפ"י, 1 ביוני 1967, שעה 16.00, אמ"ע 24-1967-3-5.

85. בגין, 'פרק מספר העתיר להיכתב (א)', מעריב, 18 ביוני 1971; גלבוץ, שש שנים שישה ימים.

86. אב"ג, יב"ג, 28 במאי 1967.

עמדתו של בגין נגד הצטרפות לממשלה ללא רפ"י גררה אחריה ביקורת בתוך גח"ל. בישיבת סיעת גח"ל בכנסת ב-29 במאי התייצב לראשונה בן-אליעזר לצד בדר ותמך בהצטרפות לממשלה ללא קשר לעמדת רפ"י.⁸⁷ בדר העיר בציניות: 'לו ידעתי מראש שרפ"י חשובה כל-כך להצלת המדינה הייתי מצביע בעד רפ"י'. למחרת נפגש בן-אליעזר עם דוד הכהן, יושב-ראש ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, והתבקש לעדכן את בגין על טיסת המלך חוסין לקהיר, בתקווה שהמידע החדש יביא מיד להצטרפותו לממשלה. בן-אליעזר האשים את מפלגתו: 'אנו גרמנו לתחושה השוררת בעם ושמקנה חשיבות למשה דיין'. הוא דיבר על המניפולציות הפוליטיות המניעות את רפ"י ונעטפות בטיעונים עקרוניים:

עלינו להסכים שאת המלחמה תנהל הממשלה הזאת – עם משה דיין או בלי דיין. זוהי ממשלת מלחמה. רפ"י ניסו 'למכור' לנו את הרעיון שבלי דוד בן-גוריון אי אפשר להתלכד. אחרי כן הודו שאין הדבר כך. עכשיו הם 'מוכרים' את משה דיין [...]. את גח"ל צריך לעניין דבר אחד – שגח"ל יהיה המשפיע על מהלכי הממשלה ומכאן מתבקשת ההחלטה לגבש ממשלה שתשפר את הצד הפסיכולוגי. אם אנו בדעה שנוכל להוסיף כוח לממשלה – עלינו להצטרף. אם איננו סבורים כך – עלינו לומר לעם שזו הממשלה שנבחרה. אנו נעזור לה.⁸⁸

הוא הוסיף לנסות ולהניא את בגין מעמדתו,⁸⁹ אולם ללא הועיל.⁹⁰ לעמדת בגין התנגדו חברי כנסת אחרים מ'חרות'. רזיאל-נאור, יוסף שופמן, חיים מגורי-כהן, בנימין אבניאל ומנחם ידיד ביקשו לבטל את התניית הכניסה לממשלה במינויו של דיין. במפלגה הליברלית הובילו תמיר וצימרמן את המאבק להצטרפות מידית לממשלה. הם דיברו על האבסורד שנובע מדבקות גח"ל בדרישות רפ"י, בעוד פרס מזהיר בבירור כי מינוי דיין יסלול את דרכה של רפ"י חזרה למפא"י. הם טענו כי יש לדרוש מרפ"י לוותר על תביעותיה לתיקים בממשלה, כשם שנוהגת גח"ל. תמיר וצימרמן ביקשו לשכנע את בגין כי גח"ל תצליח להביא להצטרפות רפ"י גם מתוך הממשלה.⁹¹ גם פרופ' יצחק קלינגהופר ושלמה כהן-צידון התנגדו לברית עם רפ"י. קלינגהופר טען כי אין לאבד

87. בדר, הכנסת ואני, עמ' 197.

88. דברי בן-אליעזר בתוך: תמיר, מאחורי הקלעים, עמ' 35.

89. שלום, כאש בעצמותיו, עמ' 221.

90. בריאיון עמי סיפר יחיאל קדישאי על פליאתו כששמע, בהיותו חייל מילואים, שבגין מסרב להצטרף לממשלה ללא רפ"י. הוא השיג את בגין טלפונית בביתו של בן-אליעזר ושמע את תשובתו: 'תאמין לי, יחיאל, זה לטובת עם ישראל', ריאיון עם קדישאי, מאי 2005.

91. צימרמן, בין פטיש הכנסת וסדן המפלגה, עמ' 168; תמיר, מאחורי הקלעים, עמ' 35. ראו גם קריאה דומה של עורך ידיעות אחרונות לגח"ל להצטרף תחילה לממשלה ולפעול לצירוף רפ"י מבפנים, הרצל רוזנבלום, 'הסירוב יהווה שגיאה חמורה', ידיעות אחרונות, 30 במאי 1967.

את התקווה שיימצא פתרון בלא מלחמה, אך האווירה הציבורית מכשירה, לחרדתו, את הקרקע למשטר דיקטטורי בישראל ואל לגח"ל להמתין עוד.⁹² החלוקה בגח"ל בין תומכי ההצטרפות לממשלה מיד ובין תומכים בדרישת רפ"י למנות את דיין חצתה את ההשתייכות לחטיבות המוצא. סרלין, אהרון גולדשטיין, ספיר ורימלט מהליברלים התנגדו להצטרפות בלי רפ"י וכלי דיין. כך גם מרידור, חבר הכנסת הבולט ביותר בחטיבת 'חרות' שהתייצב לימין בגין. ספיר ראה בכך-גוריון סמכות בטחונית עליונה וקיבל את עמדתו שיש למנות מנהיג צבאי בעל ניסיון מוכח כדיין. הוא גם טען כי ממשלה ללא רפ"י איננה ממשלת ליכוד לאומי ולכן אין להצטרף אליה.⁹³ רימלט ציין את היתרונות הנובעים מעמדתה הפטריוטית והלא-אינטרסנטית של גח"ל נוכח המשבר בדרום: 'אם איננו יכולים להביא להצעה סבירה שפירושה איחוד – מוטב שנישאר בחוץ כי לא נוכל בעצמנו לתרום. השתתפותנו בממשלה היא ללא תכלית. לא ביקשנו תיקים ולא התנינו תנאים – מה עוד אפשר לעשות? עמדתנו מוסיפה לנו כבוד'.⁹⁴ דבריו של רימלט רמזו על חוסר הביטחון של ראשי גח"ל בתרומתם הממשית בניהול המשבר. הריחוק הממושך ממוקד הביצוע וההחלטות הקלו עליהם לבטא עמדה פטריוטית ולוותר מראש על קבלת תיקים ביצועיים בממשלה. בימי המשבר היה קשה לדבר על תרומה מעשית-ביצועית של גח"ל לממשלה. הצטרפותה לממשלה מורחבת היתה בעיקר בעלת משמעות מורלית וציבורית, ביטוי לאחדות הזרמים הפוליטיים סביב מדיניות והנהגה אחת. אמנם אין לפקפק בנימוקים של בגין, ספיר ורימלט על הצורך החיוני במינויו של דיין לשר ביטחון. לדעתם המהלך ישנה את האווירה בדעת הקהל ויגביר את הביטחון העצמי הציבורי ביכולת העמידה של ישראל. עם זאת נראה כי בגין הושפע גם מנטייתו להעריך גנרלים,⁹⁵ שיכולה אולי ללמד על מידה של חוסר ביטחון עצמי. היו ממנהיגי גח"ל שהושפעו מן ההילה הבטחונית של רפ"י וחשבו שכל עוד רפ"י, בעלת הרקורד הבטחוני המרשים, נשארת באופוזיציה, לא יהיה זה נכון לקפוץ לעגלת הממשלה המקרטעת. בגח"ל גם חששו כי רפ"י, אם תהיה אופוזיציה יחידה, עלולה להטיל את האחריות למחיר כבד שתגבה המלחמה גם על ממשלה רחבה. זאת עקב ההערכות להרוגים רבים אם תפרוץ מלחמה.

ב-30 במאי 1967, בעקבות הלחצים ההולכים וגוברים, נפגשה סיעת גח"ל. בגין, בדר, ספיר ורימלט תיארו בפני חברי הסיעה את השיחות שניהלו יום קודם לכן עם נציגי רפ"י,

92. פרוטוקול ישיבת סיעת גח"ל, 30 במאי 1967, מזכ"י ה-2/10/2; תמיר, מאחורי הקלעים; גלבוע, שש שנים שישה ימים, עמ' 183. לציטוטים נרחבים, אך לא תמיד תואמים את הפרוטוקול הרשמי, ראו: נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 171-174.

93. גלבוע טוען שספיר לא היה נחרץ בעמדה זו, גלבוע, שם, עמ' 184.

94. דברי רימלט בתוך: תמיר, מאחורי הקלעים, עמ' 36.

95. בגין טען בשיחה: 'אם משה דיין יחסוך עשרה או עשרים אחוזים מהקורבנות – דיינו'. תמיר, מאחורי הקלעים, עמ' 36.

מפא"י והמפד"ל. הרושם בריון היה שגח"ל מתקשה להכריע בין דעת רוב החברים בסיעה לדעת המיעוט שייצגו שלושת המנהיגים. בגין הדגיש כי גח"ל נהגה כראוי והצהיר כי היה ממליץ אף עתה על בן-גוריון לראשות הממשלה גם אילו הממשלה היתה מתפטרת. מנגד הבין את הבעיה בהטלת יחבה של גח"ל על מנהיג רפ"י, ואמר: 'אנו יוצרים רושם שהעם אבוד ללא בן-גוריון. דעו שהעם יתקיים גם בלעדיו אך עלולה להיות שפיכות דמים כמוה לא היתה עוד'. תמיר תיאר את האווירה ששררה בישיבה: 'האווירה בישיבה הייתה קשה. שררה מועקה. מעין הרגשת אין מוצא. במקרים כאלה מתקבלת החלטה, ולרוב פה אחד, שיש לדחות קבלת ההכרעה למועד אחר. כך סוכם והמועד הסופי הוא מחר, ה־31 במאי, שעה 10 בבוקר'.⁹⁶

'את רצון הציבור מבטא גח"ל' – מיצוי תהליך הלגיטימציה בימי ההמתנה האחרונים

הלחץ הציבורי להקמת ממשלת ליכוד לאומי ולמינויו של דיין לשר הביטחון,⁹⁷ הפעילות הקדחתנית של פרס ורפ"י להפקעת תיק הביטחון מידיו של אשכול⁹⁸ והתייצבותם של ראשי גח"ל לימינה של רפ"י איימו לערער את סמכותה השלטונית של הממשלה בימי משבר הביטחון שהסלים בסוף מאי. אולם בסופו של דבר, ההכרעה על הקמת ממשלת ליכוד לאומי ועל מינויו של דיין לשר הביטחון היתה תולדה של הלחץ הפנימי בתוך הקואליציה: האולטימטום של ראשי המפד"ל מזה, והתסיסה הפנימית בתוך 'המערך' מזה.⁹⁹

המפד"ל ייצגה את הקו המדיני-בטחוני היוני ביותר בממשלה. שר הפנים, משה חיים שפירא, לא קיבל את ההערכות הפסימיות של צה"ל כי המלחמה היא בלתי-נמנעת וגם לא את המסקנה הנגזרת מהן כי ישראל צריכה להקדים מכת מנע. בזמן האירועים היו שראו בגישתו של שפירא הססנות וחרדת יתר, אך המחקר העדכני מציג אותו כאדם שקול ופיכח מול הפאניקה ושמתח הקרב של רבים ממפקדי הצבא. שפירא וחבריו חששו ממהלכים הרפתקניים של הממשלה נוכח ההסלמה בדרום. שרי המפד"ל חששו יותר מכול שמה הממשלה תנקוט אקטיביזם נוסח אחדות-העבודה בגלל חולשתו הציבורית של אשכול.

96. תמיר, מאחורי הקלעים, עמ' 36. דברי בגין מתוך פרוטוקול ישיבת הסיעה, שם.

97. ראו למשל: 'שעתכם היפה ביותר – אל תחמיצוה', מעריב (יומן), 28 במאי 1967; 'מיום ליום: דרושה מנהיגות לאומית', הארץ, 29 במאי 1967.

98. כ-1 ביוני איים פרס על הרצוג ועל חיים ישראלי כי אם אשכול יוסיף לרבוך בתיק הביטחון תצא רפ"י פומבית נגד ראש הממשלה. באיום שנמסר לאחר למעלה משבועיים של מתיחות בטחונית יש כדי להעיד על האופי הלא-מרוסן של פעולת מזכיר רפ"י: יומן הרצוג, 1 ביוני 1967, ג"מ א-4512/3.

99. מדברי קול להרצוג עולה כי גם בקרב 'הליברלים העצמאיים' נשמעו קולות רבים בהנהגת המפלגה שקראו להציג את הדרשה להרחבת הממשלה כדרישה אולטימטיבית, שם.

שפירא היה מודע לעמדת הנהגת רפ"י שאין לפתוח במלחמה וקיווה כי סמכותם הבטחונית של בן-גוריון ודיין תחזק את עמידתה של הממשלה מול לחץ המטכ"ל וחרדת הציבור. שפירא גם הבין כי לגח"ל תפקיד חשוב במהלך חילופי הגברי בממשלה, שהיה אמצעי לחץ נוסף על אשכול. את פעולת שפירא וחבריו לצירוף גח"ל לממשלה, למרות תרמיתה הקיצונית בנושאי החוץ והביטחון, מסביר עמי גלוסקא באיפוק הרב של גח"ל מאז החל המשבר.¹⁰⁰ בזכרונותיהם מזכירים ראשי המפד"ל את התנגדותם בעבר להחרמת תנועת החרות, ובאירועים אלה של שנת 1967 ראו הזדמנות לביטול החרם.¹⁰¹

במהלך הפגישות הרבות של בגין, בדר ובן-אליעזר עם מנהיגי המפד"ל בסוף מאי עלו בוודאי גם נושאי הביטחון הנושאים על ענייני השיתוף הפוליטי. חבירתה של גח"ל לשתי המפלגות, שביטאו עמדה יונית בתקופת זו, מעידה על המהלכים המדיניים הרצויים בעיני מנהיגיה בעת המשבר.

עמדתו הנחרצת של שפירא השפיעה בתוך הממשלה על השינוי במפא"י ועל נכונותה ההולכת וגוברת להרחיב את הממשלה ולמנות את דיין לשר הביטחון. כאמור, הגורם השני שהכריע את הכף בתוך הקואליציה היה לחצם הגובר של רבים בסיעת המערך להיענות לדעת הקהל ולבצע את השינויים בממשלה. ב-30 במאי, ביום שדנו בסיעת גח"ל על ממשלת ליכוד לאומי ועל דרישות רפ"י, התכנסה סיעת המערך לדיון סוער. רבים דיברו בהערכה רבה על עמדותיה של גח"ל בשבוע האחרון. ישעיהו וברקת, שניהלו את המגעים עם גח"ל, ציינו לשבח את האדיבות וההגינות של נציגי גח"ל, שהסתפקו רק במינוי של שניים מחבריהם לשרים בלי יחס לכוחם הפוליטי. עקיבא גוברין, מבכירי חברי הכנסת, דרש לצרף לממשלה את גח"ל ואת רפ"י. חיים צדוק קרא להיענות לדרישתה של גח"ל אם תבקש תיקים בממשלה. יושב-ראש הכנסת, קדיש לוז, הרחיק לכת בדונו בערכו הגבוה של המורל בימי המשבר: 'את רצון הציבור מבטא גח"ל (!) – הם תובעים תמורה בהנהלת הביטחון. הם תובעים את דיין. אני חושב שזה הדבר היחיד שיכול להביא עכשיו להרגעת הציבור'.¹⁰²

נראה כי הניגוד בין הפעלתנות של רפ"י, שראו בה פעילות חתרנית, לרושם שהשאירה האדיבות וההגינות של ראשי גח"ל הניע את 'המערך' להעריך את בגין ולחייב את צירוף גח"ל לממשלה. ב'מערך' ניסו לשכנע את גח"ל להצטרף לממשלה ללא רפ"י, אך לדברי ישראל קרגמן 'הקואליציה מתפוררת. יש פסיכוזה להרכיב ממשלה. יש לזכור – גח"ל שבויה בידי רפ"י'.

100. עמי גלוסקא, אשכול, תן פקודה! צה"ל וממשלת ישראל בדרך למלחמת ששת-הימים, 1963–1967, תל-אביב 2004, עמ' 294. גלוסקא מזכיר כי 'בגין במאי 1967, כראש גח"ל, היה רחוק מאוד מבגין מנהיג חרות בשנות ה-50' וקובע כי 'החזית הבוערת היתה חזית מצרים, שבה לא היתה אף לתנועת החרות שאיפה טריטוריאלית משמעותית', שם.

101. זרח ורהפטיג, חמישים שנה ושנה: פרקי זכרונות, ירושלים 1998, עמ' 186; משה קרונה, מורי ורבותי, אחי ורעי: פרקי זכרונות, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 188.

102. פרוטוקול ישיבת סיעת המערך בכנסת עם ראש הממשלה, 30 במאי 1967, אל"א 13–117.

הדיון בסיעת המערך התאפיין במבוכה, בסחף הפנימי שחל במפלגת השלטון שאיבדה את בטחונה בעצמה ובמנהיגיה, ובהתגברות הקולות שקראו לאשכול להיפרד מתיק הביטחון לטובת דיין או יגאל אלון. ראש הממשלה יצא מהשיבה בטריקת דלת, שהעידה הן על סערת רוחו הן על הכרתו כי פרישתו הכפויה ממשרד הביטחון היא בלתי-נמנעת. קבוצות הולכות וגדלות בציבור ובמערכת המפלגתית החלו להכיר בנחיצותה של ממשלת ליכוד לאומי שתרגיע את המערכת הפוליטית ותמקד את פעולותיה בהתמודדות עם המשבר הבטחוני והמדיני המחריף. אפילו מפ"ם השמאלית נתנה ביטוי חשוב לתהליך הלגיטימציה של גח"ל. בישיבת הוועדה המדינית של מפ"ם חלק יעקב חזן שבחים לראשי גח"ל על עמדתם הפטריוטית והציע להסכים להרחבת הממשלה: 'גח"ל כל הכבוד להם. הסכימו גם בלי תיקים. אני רואה אותם בחרדתם הלאומית. הם הציעו שדיין יהיה שר הביטחון, הם הציעו שבן-גוריון יהיה ראש ממשלה [...] אני יודע את כל הסכנות המתלוות להכרעה זו. אבל בגלל הקולות שבוקעים מהחזית ושמהלכים ברחובות אין לנו ברירה, כי הדבר היקר שיש לנו עתה זו האמונה של העם בעצמו ובהנהגתו'.¹⁰³

השר מרדכי בנטוב, אף שהתנגד להצעת חזן, נהג בכבוד בגח"ל והדבר מעיד על התועלת שהביאה מדיניותם של בגין, ספיר ורימלט. מפ"ם החליטה לתמוך בצירוף מפלגות האופוזיציה לממשלה בתנאי ש'תובטח התלכדותן סביב דרכה של הממשלה ותיפסק החתירה לערעור הקואליציה הקיימת'.¹⁰⁴ מפלגת הפועלים השמאלית ביותר, שלאורך השנים הביעה מחויבות מרבית לשמירה על ההגמוניה של תנועת העבודה מפני 'הפשיסטים והריאקציונרים, אויבי הפועלים', הכשירה גם היא, ערב מלחמת ששת הימים, את השתתפות גח"ל בממשלת ישראל.

המגעים — בין גח"ל לנציגי 'המערך' מזה, ובין גח"ל לראשי רפ"י, המפד"ל ול"ע מזה — נמשכו. ב־30 במאי נפגשו בגין, בדר, רימלט וספיר עם ישעיהו ברקת ומאיר, אולם ראשי גח"ל חזרו והתעקשו שלא לחתום על הסכם כניסה לממשלה בלי שתיק הביטחון יילקח מידי אשכול. ויותר משהשפיעה על בגין סיעתו השפיע עליו הלחץ המתמיד שהפעילו עליו המפד"ל ורפ"י.

ביום האחרון של חודש מאי עלתה במזכירות מפא"י הצעה למנות את אלון לשר ביטחון במקומו של אשכול, ובישיבת הממשלה הודיע שפירא כי המפד"ל תיאלץ לפרוש אם לא תורחב הממשלה. בעקבות הודעתו של שפירא הוקמה ועדה של חמישה שרים, בראשות אשכול, לצורך המשך המגעים הפוליטיים.¹⁰⁵ בבוקר 1 ביוני הודיע בגין לבן-גוריון על

103. דברי חזן מתוך: ברזילי, דמוקרטיה במלחמות, עמ' 107.

104. עמ' 107-108.

105. אשכול לא יכול היה להרשות לעצמו להתעלם מהווטו שהטילה המפד"ל על מינוי אלון לתפקיד שר הביטחון לא רק מבחינה ציבורית, אלא גם מבחינה קואליציונית פשוטה. ממשלתו של אשכול נשענה על 72 חברי כנסת. פרישת 11 חברי הכנסת של המפד"ל היתה משאירה אותו עם רוב דחוק בכנסת. שלום, כאש בעצמותיו, עמ' 243; למפרום וצורך, לוי אשכול, עמ' 549; אב"ג, יב"ג, 1 ביוני 1967.

הקמת הוועדה ועל פגישתו המיועדת עמה. פרס, נבון וצבי צור מיהרו להגיע לביתו של בגין כדי להבטיח שימשיך לדבוק בטקטיקה שנקטה רפ"י.¹⁰⁶ בפגישת ראשי גח"ל עם ועדת החמישה חזרו ראשי גח"ל על דרישתם למינוי דיין לשר הביטחון. להצעה של הוועדה למנות את אלון לשר הביטחון ענה בגין כי אף-על-פי שהוא מוקיר את אלון ואת כישוריו כ'מפקד ברוך כשרונות', גם לנו יש מועמדים.¹⁰⁷ לבגין היה ברור כי מינוי אלון יסכל את כניסת רפ"י לממשלה וימנע הקמת ממשלת ליכוד לאומי. התנגדותו של בגין למינוי השר האקטיביסטי ביותר בממשלה לתפקיד שר הביטחון מבטאת במובהק את דבקותו בברית שכרת עם רפ"י.¹⁰⁸ בגין הרגיש כי התנגדותם של אשכול וחבריו נחלשת והולכת, והציע לראש הממשלה להראות גדלות נפש, למרות העוול האישי שנעשה לו: 'קבל את ההצעה ותעמוד בראש ממשלה שכמותה לא הייתה מאז הקמת המדינה. העם ירחש לך אמון. היא תתבסס על רוב האומה, עד שלא יהיו רבות כדוגמתה במדינות חופשיות. קום והחלט ותשרה שמחה בבית ישראל!'.¹⁰⁹

בפגישת מזכירות מפא"י באותו יום דיווח אשכול על כשלונו בשכנוע גח"ל להסתפק במינויו של דיין לתפקיד בטחוני בכיר בצבא: 'כמוכן שנאמנו בפניהם נאומים ציוניים ופטריוטים על חשיבות הדבר, על הבטיחות שבדבר ועל העובדה שהאויב עומד בשער'. הוא אף החמיא לנציגי גח"ל: 'אתם יודעים שהם שומרים על ההדר בכל מקרה'. את טענתם שהם אינם מתערבים בעניינים צבאיים ולכן לא יתמכו במינוי דיין למפקד חזית הדרום הגדיר 'טריק'.¹¹⁰ 'הגעתו למסקנה שמוטב לחדול להתמקח. החלטתי בלבי: ההיסטוריה – מה שאת רוצה לעשות – תעשי מהר',¹¹¹ אמר אשכול לאחר שהבין כי נקלע למבוי פוליטי סתום. מה שרצתה ההיסטוריה לעשות למעמדה של גח"ל בציבוריות הישראלית היה בהחלט מעשה חסר תקדים.

ב-1 ביוני 1967 הגיע לקצו קרב המאסף של 'המערך'. תחילה נאלצו אשכול ושותפיו להסכים להרחבת הממשלה ולבסוף השלימו עם הצורך למנות את דיין לשר ביטחון במקומו של אשכול. לגח"ל היתה השפעה מכרעת על האירועים, אם כי הנהגת רפ"י היתה הכוח המרכזי שעמד מאחורי הקמת ממשלת ליכוד לאומי ומינוי דיין לשר הביטחון.

106. הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 286; בדר, הכנסת ואני, עמ' 197-198.
107. מועמדה של גח"ל היה מרדור, ראו דברי בגין בישיבת מרכז חרות, 2 ביוני 1967, מזב"ה 18/2-11.
108. במהלך מלחמת ששת הימים נעשה אלון לשותף המרכזי של בגין בתוך הממשלה.
109. דברי בגין בתוך: גלבוע, שש שנים שישה ימים, עמ' 184. לתיאור השיחה ראו: נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 221-223.
110. בגין טען כי ההגנות כלפי אלון פיקוד הדרום, ישעיהו גביש, עמדה ביסוד התנגדות גח"ל למינוי דיין לתפקיד בכיר בחזית הדרום. בגין, 'פרק מספר העתיד להיכתב (ב)', מעריב, 2 ביולי 1971.
111. למפרום וצורף, לוי אשכול, עמ' 550.

בשיאו של המשבר הבטחוני התרחשה דרמה נוספת: ראש אג"ם, האלוף עזר ויצמן, התפרץ ללשכת אשכול בדרישה לצאת מיד למלחמה. אפשר כי התפרצותו של ויצמן נבעה מכעסו על מינוי חיים בר-לב לסגן הרמטכ"ל ודחיקתו מהמקום השני בהייררכיה הפיקודית של צה"ל.¹¹² בגין שוחח עם ויצמן והניא אותו מלמש את איומו לפרוש מתפקידו.¹¹³ ב-1 ביוני אחר הצהריים נפגש אשכול עם דיין והציע לו להצטרף לממשלה ולשמש שר ביטחון. בזאת נסללה הדרך להקמת ממשלת הליכוד הלאומי. על-פי הסיכומים שהתגבשו כמה ימים קודם לכן, הוקצו לגח"ל שני תפקידי שרים בלי תיק, למרות אי שביעות הרצון של אישים בגח"ל שהייעוץ לא הלם את כוחה המספרי ואחרים שסברו כי על השרים לשמש בתפקיד ביצועי. בגין בחר שלא לבוא בדרישות נוספות. עומק המשבר הבטחוני, המהלך ההיסטורי של כניסת מנהיג תנועת החרות לממשלה ובעיקר עיכובו של המהלך מנעו התעסקות בפרטים הקטנים. בגין היה המועמד הטבעי לשמש השר הראשון מטעמה של 'חרות'. במפלגה הליברלית הוחלט לערוך הצבעה חשאית על בחירת שר מטעמה. ב-2 ביוני בחרה הנהלת המפלגה הליברלית בספיר ברוב של 24 תומכים, מול 16 שתמכו ברימלט. ספיר חזר לכהן בממשלה לאחר 12 שנים.¹¹⁴ עוד טרם נבחר נציג ל'ליברלים', פנו הם לבגין וביקשו להשהות את השתתפותו בישיבת הממשלה. אולם בגין סירב להישאר מחוץ למוקד קבלת ההחלטות אפילו יום אחד נוסף.

דרכו הארוכה של מנחם בגין לשולחן הממשלה

חמישה תהליכים ארוכי טווח הצטלבו במהלך תקופת ההמתנה ואפשרו בראשית יוני 1967 את הצטרפות גח"ל בכלל, ותנועת החרות בפרט, לממשלה. התהליך הראשון היה השבר שחל במפא"י בעקבות 'פרשת לבון'. לדעת נתן ינאי, מאבקי הכוח הפנימיים במפלגת השלטון, בשלבים השונים של הפרשה, החלישו אותה

112. כך סבורים גם מיכאל אורן ויוסי גולדשטיין. לעומתם מרדכי בר-און מקבל את גרסתו של ויצמן שהתפרצותו נבעה מרצונו לשכנע את אשכול למהר ולפתוח במתקפה: מרדכי בר-און, 'רפרוף כנפי הפרפר: הרהורים על מלחמת ששת הימים בעקבות ספרו החדש של מיכאל אורן', עיונים בתקומת ישראל, 12 (תשס"ב), עמ' 637. גולדשטיין טוען כי אשכול מיהר למנות את בר-לב לתפקיד, בעקבות אכזבתו מהנמחרות שפעל בה ויצמן כשמילא את תפקידו של רבין בשעות שהתמוטט, ראו: גולדשטיין, אשכול, עמ' 548.

113. בזכרונותיו סיפר ויצמן כי בגין הוסיף נופך דרמטי לבקשתו שלא יפרוש מצה"ל: 'הישבע נא לי, שמה שלא תעשה, את צה"ל לא תעזוב לעת כזאת. אין היא כשרה לתגובות אישיות, צודקות ככל שיהיו': עזר ויצמן ורב גולדשטיין, לך שמים לך ארץ, תל-אביב 1975, עמ' 262.

114. צימרמן, בין פטיש הכנסת וסדן המפלגה, עמ' 169-170; אריה אבנרי, הקשר הליברלי, תל-אביב 1984, עמ' 95.

ויצרו משבר מנהיגות וזהות, 'בשל משבר הניתוק ממנהיגה וממעצב מורשתה המדינית והאידיאולוגית מאז קום המדינה'.¹¹⁵ פרישת בן-גוריון כשלצדו אישים מרכזיים כמו דיין, אלמוגי ופרס ערערה את הלגיטימציה השלטונית של מפא"י, מעבר לכרסום בסיס התמיכה והכוח האלקטורלי שלה. לראשונה, נוצר באופוזיציה גרעין מנהיגותי אלטרנטיבי שנהנה מרקורד שלטוני מרשים, יותר משהדבר בא לידי ביטוי בקלפיות. לראשונה בתולדות מדינת ישראל ועל רקע הכרסום בדומיננטיות של מפלגתו, נאלץ ראש-הממשלה ומנהיג מפא"י לגייס את תמיכתה של גח"ל, בעת משבר בטחוני.¹¹⁶

התהליך השני, שנבע מהראשון, היה קשור לאובדן הכריזמה הבטחונית של מפלגת השלטון. עד פרישת בן-גוריון מראשות הממשלה ראו במפא"י את מפלגת הביטחון הלאומית, לאחר שהובילה את מדינת ישראל לנצחונות צבאיים מרשימים במלחמת העצמאות ובמלחמת סיני. הקמת רפ"י פגעה פגיעה אנושה בתדמית הבטחונית של מפלגת השלטון. מנהיגותו של אשכול, שהוכיחה את עצמה בניהול פוליטי אפקטיבי, לא עמדה לו בימי המשבר, והציבור התקשה לשאוב ממנו כוח ואמון.¹¹⁷ הברית עם אחדות-העבודה הועילה למפא"י רק במעט, מכיוון שראשיה של אחדות-העבודה לא הופקדו על מערכות הביטחון בשני העשורים שחלפו מאז מלחמת העצמאות. המתקפה המתמדת של ראשי רפ"י על מחדליה הבטחוניים של הממשלה ערערה את הביטחון העצמי של מפא"י ואת מעמדה בעיני הציבור. כשפרץ המשבר, ביום העצמאות תשכ"ז, הורחב הסדק בכריזמה הבטחונית של מפא"י והיה לגורם המרכזי בחוסר היציבות השלטונית. מעולם לא היטשטשו הגבולות בין המערכת הפוליטית למערכת הצבאית בישראל כמו שהיטשטשו בסוף מאי 1967. שתי מפלגות האופוזיציה העיקריות, גח"ל ורפ"י, השכילו להפוך את הסדק הבטחוני לשבר של ממש, ולהיכנס דרכו לממשלה.

התהליך השלישי קשור גם הוא לשינויים במערכת הפוליטית. הקמתה של גח"ל, ערב הבחירות לכנסת השישית ב-1965, הקטינה את מרחב התמרון הפוליטי של מפלגת השלטון. הציונים-הכלליים ואחר-כך גם המפלגה הליברלית היו במשך שנים רבות אפשרות לחיזוק הקואליציה שבראשות מפא"י. קיומה של מפלגת ימין מתונה הגביר את כוח המיקוח של מפא"י אל מול מפלגות השמאל והגוש הדתי. מגעים בין-מפלגתיים התקיימו תדיר בשנות החמישים ובראשית שנות השישים, הגם שלרוב השיתוף הקואליציוני בין מפא"י ל'ליברלים' לא מומש. אי-הצלחתה של הנהגת מפא"י לשמור על אחדות המפלגה נוכח הפרשה הביאה לידי פילוג והקמת רפ"י ולהקטנת מספר חברי הכנסת שלה לשפל חסר תקדים. לפיכך גברה תלותו של 'המערך' בשותפות לקואליציה,

115. נתן ינאי, משברים פוליטיים בישראל: תקופת בן-גוריון, ירושלים, 1982, עמ' 178. ראו גם: שלום, כאש בעצמותיו, עמ' 246.

116. בעניין זה ראו גם: ברזילי, דמוקרטיה במלחמות, עמ' 116.

117. נתן ינאי, 'שינויים בגיוס של מנהיגות לאומית', בתוך: ארנון סופר (עורך), עשרים שנה למלחמת ששת הימים, חיפה, 1988, עמ' 82.

כפי שאפשר ללמוד מהלחץ האינטנסיבי שהפעילה המפד"ל (ובמידה מסוימת גם ל"ע) במהלך תקופת ההמתנה, לחץ שהביא לבסוף לידי הרחבת הממשלה. הקמת גח"ל עדיין לא יצרה את האפשרות לכוונן חלופה למפא"י, אך היא הגבילה את מרחב התמרון של מפלגת השלטון.

התהליך הרביעי קשור לתהליך הלגיטימציה של תנועת החרות בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים.¹¹⁸ אסטרטגיית המתינות שנקט בגין לאחר הבחירות לכנסת הרביעית ב-1959 נשאה פרי והצטרפה לתהליכים אחרים בחברה הישראלית שסללו את דרכה של 'חרות' משולי המפה הפוליטית למרכזה. ההגינות והמתינות הפרלמנטרית של בגין בהיותו ראש האופוזיציה יצרו לו בהדרגה תדמית מהוגנת בקרב ציבור רחב של ישראלים. הקמת סיעת תכלת-לבן בהסתדרות וכניסת חרות-הצה"ר להנהלת הסוכנות היהודית היו ביטוי לתהליך הלגיטימציה, אך גם העצימו אותו. ההכרה הממלכתית בגבורת המאבק של האצ"ל ולח"י בשלטון הבריטי ובחלקם בהקמת המדינה ביטאה אף היא את הלגיטימציה של 'חרות' ושל מורשתה. הרוח הפייסנית של ממשלת אשכול כלפי האופוזיציה הימנית בכנסת וההחלטה להעלות את עצמות ז'בוטינסקי תרמו גם הם להיותה של תנועת החרות גורם פוליטי לגיטימי. הלגיטימציה אמנם לא נשאה פירות פוליטיים במערכת הבחירות לכנסת השישית, אך היא הפכה את בגין מועמד ראוי ואף רצוי לחברות בממשלה. הקמת גח"ל, שנתיים לפני הקמת ממשלת הליכוד הלאומי, היתה שיאו של התהליך. החרם ההיסטורי על תנועת החרות לא היה רלוונטי עוד, עקב היותה חלק מגוש פוליטי מהוגן. התחרות הפוליטית בין מפא"י לרפ"י הפכה את גח"ל לשותפה נחשקת למטרות שלטוניות מקומיות, והביאה לבסוף לידי הצהרות מפורשות על הכשרתה של תנועת החרות אף מפי יריבה ההיסטורי בן-גוריון. אם מנהיג אידאולוג כבן-גוריון מוכן לשתף פעולה עם 'חרות', קל וחומר ש'מנהיג סוחר' כאשכול יצרף את גח"ל לרשימת המשאבים הפוליטיים הלגיטימיים.¹¹⁹

החרם שהוסר באביב היה לעובדה קיימת אחר-כך. בקיץ 1967 היתה רפ"י ליריב העיקרי של 'המערך'. הכעס על רפ"י, שניצלה בצניות את המשבר הבטחוני, חרף את הניגודים בין שני פלגי מפא"י וסייע לחלץ את תנועת החרות ממעמדה הקודם.¹²⁰ אחת-עשרה שנה קודם לכן, ערב מלחמת סיני, היתה מידת מעורבותו של בגין מוגבלת לעדכונים על

Amos Perlmutter, *The Life and Times of Menachem Begin*, Garden City, NY 1987, p. 118
198

119. על אשכול 'מנהיג סוחר' ראו: שלמה אהרונסון, הפוליטיקה והאסטרטגיה של נשק גרעיני במזרח התיכון; ערפול, תיאוריה ומציאות, 1948-1993, א, בן-גוריון והאופציה הגרעינית, 1948-1963, ירושלים, 1994, עמ' 111.

120. באחת משיבות מזכירות מפא"י הוסיף אשכול ואמר: 'גח"ל מרגישה ויודעת, ולעתים אומרת שהיא מבינה שהמרירות – לא אומר שנאה, אבל אין לי מילה אחרת – הרוגז והטינה של רפ"י כלפי הממשלה וכלפי ההסתדרות היא הרבה יותר חריפה ועמוקה מזו של גח"ל. המבין יבין, פרטוקול ישיבת מזכירות מפא"י, 1 ביוני 1967, אל"א.

התוכנית המבצעית המתגבשת מפי ראש הממשלה. ואילו בקיץ 1967 מעורבותו במתרחש היתה מלאה, תחילה במישור הצבאי, המדיני והפוליטי עד למעורבות מלאה משהיה לשר בממשלה.¹²¹ ראשי רפי זרעו את זרעי הבהלה הציבורית, משערערו על יכולתו של אשכול לנהל משבר בטחוני, ואילו בגין קטף את הפרות הפוליטיים. המפד"ל ורפי הכשירו את בגין ושותפיו ואף אחדות העבודה ומפ"ם הסכימו לשבת בממשלה בשיתוף עם גח"ל. התהליך החמישי התרחש בתוך תנועת החרות בשנתיים שחלפו מהכישלון בבחירות לכנסת השישית. המשבר החמור שפקד את התנועה לאחר צמצום נציגיה בכנסת ובעיקר בעקבות אירועי הוועידה הארצית השמינית המחיש לבגין את הסכנה הטמונה בהמשך השהות במדבר האופוזיציוני. בגין הבחין בהצטברות התסכול הפנימי במפלגה לנוכח כשלונותיה האלקטורליים המתמשכים והפער בין יומרת האלטרנטיבה ליכולת המעשה. כלפי חוץ הוסיף בגין לבטא את נאמנותו לייחודה של 'חרות', האלטרנטיבה היחידה למפא"י, ואת החשיבות של תפקיד האופוזיציה הפועלת לבקר ולרסן את השלטון. אולם נראה כי במהלך 1966 ובראשית 1967 ניטעה בו ההכרה שמהשוליים של ספסלי האופוזיציה אין קפיצת דרך היישר ללשכת ראש הממשלה. אם כן, השתתפות בשלטון (קורקטיבה) היא תחנה הכרחית. מהתערערו היחסים בתוך תנועת החרות מזה ועם שותפיו 'הליברלים' מזה, הסיק בגין שהמשוכה שהציב לפני תומכיו ובעלי־כריתו היא גבוהה מדי. יתרה מזו, תהליך ההתמתנות וההשתלבות ההדרגתית של תנועת החרות, שניתב בגין, הוביל בהכרח לשותפות בשלטון כשלב ביניים.

בקריירה הפוליטית רצופת המהמורות של בגין הוא השכיל להפיק את הלקח מהמשבר ופילס את הדרך לשלטון. משבר זה נתן למנהיג גח"ל חבל הצלה, שהוציאו מאחת התקופות הקשות בקורותיו הפוליטיים, אך היה גם קרש קפיצה נוח לתפנית אסטרטגית: מאלטרנטיבה שלטונית למפא"י לשותפות עמה, בצידוק בטחוני ואחר־כך אידאולוגי. המעבר מדבקות ברעיון האלטרנטיבה אל הצטרפות למשטר הקיים, על רקע החרדה של ערב המלחמה, נעשה באלגנטיות וללא התנגדות.

'השר מנחם בגין'

ב־1 ביוני 1967, בשעה 18:00, חיפש יפה את בגין כדי לבשר לו על המיניוים החדשים בממשלה. באותה שעה היה בגין בטקס האזכרה השנתי לחללי האצ"ל, ליד קברו של דוד רוזאל. זה היה אחד הטקסים הקבועים שהתקיימו מדי שנה לשימור הזיכרון התנועתי, ואנשי התנועה חשו תסכול רב נוכח ההתעלמות הממלכתית המתמשכת ממורשת האצ"ל והלח"י ומתרומתם להקמת המדינה, אחד מסמלי 'מלכות הרשעה' לפי הגדרתו של בגין.

121. ברזילי דן במחיר המינימלי שחייב היה בגין לדרוש בעבור הצטרפותו לממשלה כדי לקבוע תקדים של שותפות בממשלה. ברזילי, דמוקרטיה במלחמות, עמ' 107.

בכל שנה, כשעלה בגין לקברי עולי הגרדום, הבטיח לפקודיו המתים כי יבוא היום שיכובד זכרם בנוכחות נציג רשמי של מדינת ישראל וצבאה.¹²² ביומו הראשון בהיותו שר, בגין, שראה חשיבות רבה במחוות סמליות, פנה לדיין וביקש לקיים את הבטחתו לעולי הגרדום. דיין העניק לבגין תמורה סמלית מידית על התייצבותו למען מינויו לשר ביטחון. יחידה צבאית נשלחה לטקס השנתי שהתקיים לזכרם בצפת ב-4 ביוני.¹²³ בגין, שנאלץ להיעדר מהטקס לזכר עולי הגרדום עקב ישיבת הממשלה המכרעת שהתקיימה באותו יום, שיגר ברכה לחבריו:

אחי גיבורי התהילה, בנינו גיבורינו הקדושים. מאז יצאנו מהמחותרת ובאנו אליכם כבני חורין, הבטחתי לכם, מדי שנה-בשנה, כי יבוא יום וצבא ישראל ידגל נשקו לכבודכם. יום זה התמהמה, הוי כמה התמהמה, אך הנה הוא בא. אשרינו שזכינו לכך. ביום זה, עשרים שנה לאחר שקידשתם את השם, את העם ואת הארץ במעלות הגרדום – שוב עומד עמכם בפני מבחן גורלי. סבנו אויבים, גם סבנו והם רוצים להכחידנו מגוי. הם לא יזכו לכך. כי קם במולדת דור חדש, דור גיבורים, אשר אתם ואחיכם לנשק נתתם לו מופת, בנכונות ההקרבה למען חיי האומה. רוחכם תהיה עמנו גם במבחן גורלי זה. אלוהי צבאות יהיה בעזרנו, בזמן הזה, כפי שהיה בימים ההם. לא נתיר עוד לקלגס אכזרי לרמוס אם יהודיה וילד עברי. נציל את עמנו מיד אויב תוקפן, השואף להשמידנו. נבטיח את חיי האומה וחרותה בארץ-אבותינו. זאת השבועה על קברותיכם הקדושים. נקיימנה. כה יתן לנו האלוהים וכה יוסיף.¹²⁴

עוד טרם התקבלה ההחלטה הפורמלית במוסדות 'חרות',¹²⁵ החליט בגין להשתתף בישיבת הממשלה ב-1 ביוני, כשאליו מתלווים שלושה מחבריו הוותיקים: בן-אליעזר, מרידור ולנדאו. בדרכו לישיבת הממשלה עצר בגין בשתי תחנות סמליות: הראשונה היתה ביתו של הרב אריה לויין שליווה אותו מאז ימי האצ"ל, שם קיבל את ברכתו של הרב. השנייה היתה קברו של ז'בוטינסקי בהר הרצל, שם התבודד דקות ארוכות.¹²⁶ העלאת עצמות

122. אמיר גולדשטיין, 'גיבורים מחוץ לפנתיאון: מיתוס עולי הגרדום: צמיחתו של מיתוס עולי הגרדום בימין הרביזיוניסטי והמאבק על מקומו בזיכרון הקולקטיבי בישראל', עבודה לתואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה 2003, עמ' 106-107.

123. בגין כתב: 'בפגישה ההיא בכ"ג באייר תשכ"ז, ביקשתי את שר הביטחון החדש, כי יורה, שביום א' תשוגר לצפת יחידה צבאית ותדגל נשקה על קברותיהם של עולי הגרדום [...] לא עברה שעה קלה [...] וקצין בכיר ניגש אלי וביקש לדעת, היכן ומתי צריכה היחידה להתייצב', בגין, 'הפגישה ב-2 ביוני', מעריב, 2 ביוני 1972.

124. מתוך טיוטת נאומו של בגין, 'אחי גיבורי התהילה', מזב" 205-2/11.

125. את ההחלטה אישרה הנהלת גח"ל בשעה 20.00. רק למחרת ובדיעבד אישרה סיעת גח"ל בכנסת, פה אחד, את הצטרפות המפלגה לממשלה.

126. אביעזר גולן ושלמה נקדימון, בגין, 'ירושלים 1978, עמ' 223; הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 268.

ז'בוטינסקי שלוש שנים קודם לכן היתה כאמור גם סמל וגם חלק מתהליך הלגיטימציה הציבורית שסלל את דרכו של בגין לממשלה. לאחר מכן פנה בגין להצטרף לממשלת הליכוד הלאומי, שנכפתה על אשכול לא מעט בעזרתו. באותה ישיבת ממשלה בירך אשכול את דיין ואת בגין. בגין נענה לברכתו בהתרגשות. ליאור, מזכירו הצבאי של אשכול, סיפר בזכרונותיו:

בישיבת הממשלה המורחבת הקפדתי במיוחד להתבונן במנחם בגין. ממושבי אולם ישיבות הממשלה בתל-אביב, בשעת לילה מאוחרת, שמתי לב שהאיש אינו נרגש יותר מדי ואינו רואה זכות גדולה לעצמו על ששרי מפא"י נתנו לו להגיע אל שולחן הממשלה. הוא התנהג באופן טבעי למדי, כאילו ישב ליד השולחן הזה כבר שנים הרבה. בגין, כרגיל, הודה בפאתוס רב על הזמנת גח"ל לממשלה ואמר שזו זכות גדולה לאשכול לעמוד בראש ממשלת ליכוד לאומי. לא הבחנתי שדבריו עשו רושם רב על אשכול. אחר כך, בסוף דבריו, אמר שהוא משוכנע שצה"ל ינצח.¹²⁷

לצדו של מפקד האצ"ל ישבו ראש מטה 'ההגנה', גלילי, ומפקד הפלמ"ח, אלון. 'זו ממשלת לוחמים' אמר בגין לחבריו.¹²⁸ במכתבי הברכה הרבים שקיבל בגין למחרת, בלט מכתבו של פרס, שותפו למהלך, שהיה ליריב פוליטי מר כעשור לאחר מכן:

לכבוד

מר מנחם בגין

שר בממשלת ישראל

מרגיש אני צורך פנימי עמוק להביע לך רגשי ההוקרה העמוקים המפעמים בליבי ובלב כל חברי סיעתנו, על פעולתך ועמדתך בימי מבחן עליונים אלה. נהגת בתבונה, בחברות, בפטריוטיות וביושר-לב לא-רגילים, ואין לי ספק שהמונים נרחבים יחרתו בזכרונם דמותך בעת משבר לאומה. לי אישית הייתה זו חוויה נעימה לעמוד בקשר הדוק אתך, ומקווה כי מגע זה יתמיד בעתיד. משער אני כי אתה חש – עם התמנותך לשר בממשלת ישראל – לאיזו תחנה הגעת כפרט וכמי שעמד בראש תנועה גדולה, וברכותיי להצלחתך. מסור נא לחבריך בשם חברי ובשמי, רגשי הוקרתנו. בידירות כנה, שמעון פרס.¹²⁹

127. הבר, שם, עמ' 202.

128. אריה צימוקי, 'הר כביר בעולם להקמת הליכוד הלאומי', ידיעות אחרונות, 2 ביוני 1967; בדר, הכנסת ואני, עמ' 198.

129. פרס לבגין, 2 ביוני 1967, אמ"ע 274-12-1967-5(ב). זכות ראשונים על פרסום מכתב זה מגיעה לשלום, בספרו כאש בעצמותיו, עמ' 199. ראו גם את מכתב הברכה, הקצר יותר והאישי פחות, ששלח פרס לשר הפנים שפירא באותו יום, אמ"ע, שם.

ב-2 ביוני, בישיבת מרכז 'חרות' שההצטרפות לממשלה אושרה בה רשמית, קבע בן-אליעזר שתי מטרות לשותפותה של גח"ל בממשלה. האחת: 'למנוע מינכן', דהיינו למנוע את הסכמת ממשלת ישראל לתנאים שיסכנו את בטחונה; השנייה: 'לתרום חלקנו החיובי להשגת הניצחון וכן הרמת המוראל בעורף ובחזית'.¹³⁰ המרכז, שבשנה הקודמת היה טרוד במאבקים פנימיים וכשליש מחבריו פרשו, קיבל את בגין בתשואות. בגין הזכיר בדבריו את המשבר שפקד את התנועה ואת גח"ל ובירך את השותפים 'הליברלים' ששמרו על שלמות המפלגה 'שבימים אלה הוכחה נחיצותה'. הרחבת הממשלה 'תאות לאויב כי האומה כולה מלוכדת', אמר, ושיתף את החברים בחששו מנפגעים רבים אם תפרוץ מלחמה. הוא שיבח את השר שפירא על פועלו להקמת הממשלה, את אשכול על הכרעתו האמיצה להקימה ואת 'המצביא המפואר' דייין.¹³¹

שלושה ימים אחר-כך מסר ראש הממשלה הודעה בכנסת על צירופם לממשלה של בגין וספיר בתפקיד שרים בלי תיק ועל מינויו של דייין לשר הביטחון במקומו. רוב מוחלט של חברי הכנסת הצביע בעד מינוים של שלושת השרים החדשים, בכלל זה חברי 'המרכז החופשי'.¹³² שני מנהיגי גח"ל נשבעו והצהירו אמונים בו ביום (דיין נעדר מהישיבה לצורך מילוי תפקידו). השבעת שרי גח"ל נעשתה כבר בעיצומה של המלחמה. ספק אם בגין יכול היה להזמין לעצמו מעמד מתאים יותר להצטרפות לממשלה. המעמד כאילו בוים לפי הסגנון שמנהיגי גח"ל כה אהב: דרמטי, פטריוטי ורווי קונצנזוס. בגין חבש כיפה ואחז ספר תנ"ך בידו, הדי ההתפוצצויות והיריות ליוו את דיוני הכנסת ומיד עם תום הישיבה קמו חברי הכנסת ומלוויהם ושרו בספונטניות ובהתרגשות את 'התקווה'.¹³³

לתמורה הפוליטית החשובה ביותר (עד אז) בקריירה הפוליטית של בגין עתידה היתה להצטרף, כעבור שישה ימים, גם תמורה אידאולוגית רבת משמעות, בעקבות הכיבושים הנרחבים של מדינת ישראל. בחינת פעילותו של בגין במהלך תקופת ההמתנה שקדמה למלחמת ששת הימים חושפת כרוניקה של מהלך פוליטי מחושב שהצליח לנצל תהליכים עמוקים במערכת הפוליטית הישראלית ובתוך הימין הציוני ולהוביל את מנהיגי תנועת החרות וגח"ל לעבר שלב חדש בקריירה הפוליטית שלו. התוצאות הטריטוריאליזם והתודעתיות של מלחמה זו הפכו את אירועי קיץ 1967 לאבן דרך רבת חשיבות בדרך למהפך הפוליטי שחל עשר שנים אחר-כך.

130. פרוטוקול ישיבת מרכז חרות, 2 ביוני 1967, מזב"ה 18/2-1. השוו: נקדימון, לקראת שעת האפס, עמ' 273-274.

131. פרוטוקול ישיבת מרכז חרות (לעיל הערה 130). ראו גם: מ' מייזלס, 'מרכזי חרות והליברלים אישרו ההצטרפות לממשלה', מעריב, 4 ביוני 1967.

132. המתנגדים היחידים היו שלושת חברי הכנסת של רק"ח שהצביעו, כדבריו של תופיק טובי, 'נגד המלחמה ובעד השלום', דברי הכנסת, 5 ביוני 1967, כרך 49, עמ' 2320-2321.

133. יחיאל פ' פלקסר, מראות הכנסת: פרקים בתולדות הכנסת, ירושלים 1980, עמ' 160; חיים גבתי, ספור חיי, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 224.